

ВЕСТИНИК

35^{годи}ни Литературен ВЕСТИНИК

Преброявайки годините на литературата

Михаил Неделчев

● *Да разкажем годината*

Александър Кьосев

● *Още веднъж
за едновременността
на неедновременното*

Бойко Пенчев

● *Години и граници*

Морис Фагел

● *Около понятието
„годините
на литературата“*

Каузата на книгите

● Христо Блажев

Виолета К. Раева

● *Д-р Иван Дренков:
реабилитация*

Разговори за книги

● *За „Прекъснатост
и непрекъснатост
на историята“
на Михаил Неделчев*

НЕПРЕМЪЛЧАНО

Пламен Дойнов

Без улов

след нощта, когато корабът потъна

Не искаха тогава да изтеглят мрежите,
защото се страхуваха,
че може би са уловили демон –
и рибите нищият нанизани
около врата му в огърлици,
и само чака да го изведат на светло,
за да започне...

Не искаха рибарите да видят кой е там:
дали не са го срещали
из долното море – пиян
да яха расова акула
и да размахва пипала на октоподи,
или е призракът на оня мъртъв
и още жив безлец от Кайро,
който през май изхвърлиха зад борда,
за да не дават показания...

Какво мълчи във мрежите?
Какъв чудовищен товар тежи
и чака светлината?
Дали е знак от чужд живот, за който
никой нищичко не иска да узнае?
Или са просто риби,
но светят
в тъмната вода
като човечеи?

Поезията – законна сестра на прозата

„Всеки миг е вечен, защото времето е вечно“
Из есето „Хлябът наш“

В новата си книга „Вървящи светове“ Антоанета Богоева ни представя 32 ескизи и 7 есета. Самото заглавие загатва за променящи се пейзажи и състояния. Авторката ни пренася през сезоните в миналото, настоящето и бъдещето, говори за връзката между човека и Бог. Поетичната проза акцентира върху универсални теми. Сюжетите засягат любовта, жертвотоговността, амбициите, трудните решения, пред които всеки се изправя в даден момент, и в текстовете можем да открием по нещо за себе си, за премълчаното и споделеното наполовина. „Паяжина от време“ е майсторски изобразено платно на изминалите години, където „няма го светлото бъдеще, няма го и миналото на светлото бъдеще“. Стрелочникът с червена фуражка бай Данчо е главният герой и чрез неговата съдба преминаваме през годините на промени, на спагове и надежди. Красивата природа и ежедневните радости на хората оканват с есенните листа и участващите в ежедневието персонажи „присъстват като публика“, защото „коренното население отдавна се е преселило по други гари и държави“. Сякаш нищо не се случва, настанало е безвремие надлъж и нашир, единствено водата тече и променя. Подтекстът е на разположение за тълкуване и размишления. Есето „Вечността на божественото“ е събрало най-дълбоката поетична мъдрост, опитност и въображение. „Мирът е нещо желателно за материята, но за духа никога не настъпва мир. Той се носи нагоре, наоколо и няма спирка за невидимото му тяло... Затова е казано, че Бог е във всичко, а ние можем да кажем, Бог е и в човека.“ Някои ескизи са написани с очевидна тъга, нежност, меланхолия, но не наивност, като че разкриват, докосват се до определени тайни. Споделеното на страниците е пречистващо и предлага друг прочит на различни прородни или човешки състояния: „Снимка от

минало“, „Името му нямаше свършване“, „Над кладенец“, „Хълмиста земя“, „Картина от пясък“.

Сред носталгията и философските размишления, тежестта от лекото захвърляне на ценностите и изградените материални богатства, се редуват чувство за хумор и иронията: „Отражения“, „Паяжина от време“.

Поетичната проза не те оставя безчувствен и безразличен. Чета, препрочитам, подчертавам с молив, спирам, за да се върна

отново, и се възхищавам. „Нетърпението е върхът, към който тръгвам сутрин.“ („Покрив на къща“), „Той ще скочи в небето“... „Аз съм животът – каза на ония, които го хванаха за яката и го изхвърлиха от живота.“ („Семейство Серафим“), „Хората и камъните са братя по съдба, стоят някъде така зашеметени, че само случайно докосване може да ги отмести“, „Узрял кестен съм и искам да падна. Но не сега. Имам несвършена работа.“ („Отражения“), „Стаята прилича на люлка, завързана за небето“ („Лъвка“). Във „Вървящи светове“ думите наистина са движение и танц, току-що създадени – още неизсъхнали – платна на художник, синева, път, кръстопътница, погледи навътре и едновременно навън, жарава, вихрушка от емоции, раздяла и сдобряване. Думите са незабравя. Думите са любов, предупреждение, огън, молитва. Мелодия, която не искаш да свършва!

ХРИСТИНА ПАНДЖАРИДИС

Антоанета Богоева. „Вървящи светове. Лирична проза“. ИК „Огледало“. С., 2026.

П О К А Н А

Департамент „Нова българистика“ на НБУ
Ви кани
на премиерното представяне на сборника

1965

Годината на синтез в българското „размразяване“
Новаторство и национално своеобразие
Социреализъм и алтернативи

Порегица „Годините на литературата“
Книга осма

Годината е видяна като пространство на синтез в десетилетието на „размразяването“, на разнообразие от идейни, естетически и генерационни напрежения в обществото и в литературното поле; на дискуссионна динамика и контролирано многогласие; на време за проби в системата на социалистическия реализъм и поява на редица алтернативни книги и произведения от Атанас Далчев, Радои Ралин, Константин Павлов, Христо Фотев, Николай Кънчев, Ваня Петкова, Йордан Радичков, Генчо Стоев, Вера Мутафчиева и още неколцина автори; на среща на българската литература със западни модели на писане и живеене, които повлияват на разказвачи и поети; на постепенно отвоюване на частична автономия при вземане на творчески решения и известно отстъпление на тоталитарната цензура. Част от публикуваното и стореното през годината влиза в най-представителната колекция на литературното наследство и на творческия опит, превръща се във вдъхновение за създаване на следващи творби и извършване на действия, които променят цялата българска литература. 1965-а се проявява като една от най-значимите литературни години, може би най-значимата в периода на НРБ.

Автори на тома са Инна Пелева, Мая Ангелова, Клео Протохристова, Михаела Илиева, Гергина Кръстева, Мария Панова, Морис Фадел, Милена Ангелова, Садък Хаджъ, Пламен Антоф, Божидар Манов, Михаил Неделчев, Петя Александрова, Методи Методиев, Виолета Дечева, Ирина Генова, Илвие Конедарева, Мария Озойска, Антония Велкова-Гайдаржиева, Огняна Георгиева-Тенева, Антоанета Алипиева, Селин Ариф, Анелия Диамандиева, Пламен Дойнов.

Нов български университет
Център за книгата
3 ноември (вторник) 2026 г., 16.30 ч.

Н О М И Н А Ц И И

Номинации за Годишните награди на Портал Култура (II кръг)

В съответствие с регламента на конкурса журито номинира следните творби (по азбучен ред на авторите) в разделите **Проза** и **Хуманитаристика**:

Проза

Албена Стамболова, „Докато не мога“, УИ „Св. Климент Охридски“, 2025
Йордан Д. Радичков, „Дървеният костюм“, „Кота 0“, 2025
Йорданка Белева, „Божията милост“, Жанет 45, 2025
Николай Терзийски, „Рогиния“, Жанет 45, 2025

Хуманитаристика

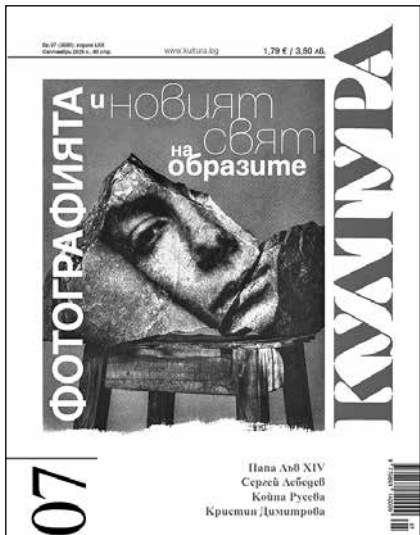
Александър Стоянов, „Българите между две катастрофи. 1396 – 1944 г.“, „Сиела“, 2025
Анна Алексиева, „Христо Ботев: Идеологическо моделиране на героичния образ“, ИЦ „Боян Пенев“, 2025
Стефан Дечев, „Съединението срещу задкулисието“, „Жанет 45“, 2025
Франческа Земярска, „Маска и глас в творчеството на Маргьорит Юрсенар“, „ВС Пбблишинг“, 2025

Имената на победителите в конкурса ще бъдат обявени на официална церемония на 1 ноември, в Деня на Народните будители.

Християнство и култура, бр. 214

Актуалните проблеми на православието са в центъра на новия брой 214 на сп. „Християнство и култура“. „Днес най-трудното е да се откажем от удоволствието да имаме враг“, разсъждава доц. д-р Венцислав Карабълчев в интервю за списанието, а Христо П. Беров анализира темата за *Държавните субсидии за вероизповеданията в България: еволюция, правна уредба и финансово-социални аспекти (2008 – 2026 г.)*. Проблемите на съвременността са продължени и в рубриката „Дебати“ с текста на германския богослов Йоханес Забел *Гибелни съюзи*. Темата „Християнство и философия“ е представена със статията на Джорджо Агамбен *Писанието и животът*, а „Съвременно богословие“ – с текстовете на прот. Стоян Чиликов *Преображение Господне и обожението на човека според химографските творби на празника*, на Димитрина Чернева *Учението на блаж. Августин за Светия Дух и filioque*, и на Алексей Фокин *Тринитарната доктрина на св. Амвросий Медиолански*. В рубриката „Християнство и история“ в броя е включена втората част от статията на Александър Смочевски *Епископ Никодим Милаш (1845–1915) като канонист*, а в темата „Пътища“ са публикувани размислите на еп. Петко Вълв *Иисус и самарянката на кладенеца*, както и статията на Христо Трендафилов *Иисус и евангелията в романиите на Толстой и Достоевски*. Рубриката „Нови книги“ представя биографичния сборник *Духовният аристократ. Ловчански митрополит Филарет (1903–1960)* с текст от Борис Цацов. Броят е илюстриран с картини на Дарина Христова.

„Фотографията и новият свят на образите“

е темата на брой 07 на сп. „Култура“. Вътре ще откриете разговор с доц. Георги Лозанов, озаглавен „Фотографическата срещу нефотографическата фотография“, анализ на Лиляна Караджова за тенденциите в съвременната европейска фотография, както и есета на Вилем Флусер „Жестът на фотографирането“ и Красимир Стоичков „Кой монтира света вместо нас?“.

И още: откъс от енцикликата на папа Лъв XIV за изкуствения интелект, както и анализите на писателя Сергей Лебедев „Съветската окупация на Източна Европа е престъпление“ и на френската политоложка Мюриел Доменак – „Дали Европа е в стратегическа самота?“.

И още: интервюта с Койна Русева, Кристина Димитрова, Едвин Сузарев, Ангел Иванов, Карло Мусо, Луис Крюгер, Дмитрий Курляндски, Саймън О'Нийл, Костадин Бонев. Фотографиите в броя са от времето, когато Варна е била в окомото на Кримската война, а разказът в рубриката „Под линия“ е дело на Алберт Бенбасат.

Христо Блажев: След отказа от книгите лесно идва отказът от човещината

Христо Блажев е зам.-главен редактор на изд. „Сиела“, списва най-големия блог за книги в България – „Книголандия“, където е публикувал над 3000 рецензии за книги, основател и администратор е на най-голямата българска читателска общност във Фейсбук: „Какво четеш...“, която в момента има над 350 000 членове.

Преминули сте през почти всички роли по пътя на книгата – читател, блогър, критик, издател, редактор, дори автор на книга за книгите. Променя ли се отношението към една книга, когато човек премине от страната на читателя от другата страна на издателското бюро?

Бих се радвал да кажа, че не се променя, дори все още упорито настоявам, че трябва да си винаги първо запален читател и сетне всички други гореизброени, но истината е, че всичко се променя – бавно, постепенно, невидимо... и в един момент неумолимо и невъзвратимо. Цялостното възприятие за книгите се променя, започваш да ги гледаш през различни призми и може би остават едва шепалюбими автори от по-рано, към които все още можеш да пристъпваш без очаквания. Сдъга и по текстовите в блога ми „Книголандия“ – в първите му години са кратки, възторжени, емоционални, толкова наивно субективни, но в наши дни са много по-дълги, пълни с цитати, с премерени оценки и препратки към други книги, чужда се и нямам отговор кое е по-доброто.

Желанието да говорите за книгите изглежда е било решаващо, когато сте започнали с „Книголандия“. Днес сте човек, който участва в решението кои книги да стигнат до читателя. Възможно ли е понякога професионалното четене да попречи на удоволствието от четенето?

Това е капан, който всячески се опитвам да избегна. Стремя се да изграждам разделение в ума си между четенето на ръкопис, бил той на книга на английски или от български автор, на финална коректура или четенето за удоволствие. При ръкописа търся едно, позволявам си да прескачам, да плъзгам поглед, да придобивам по-общо усещане, детайлите винаги могат да се изгледят по-късно. При коректурата не можеш да си позволиш текста да те увлече, защото спираш да виждаш грешките, случва се дори да си прочета на спокойствие отново книгата, след като вече е излязла, така направих с „Кръстопътница“ на Джонатан Франзен, да речем. А при четенето за удоволствие зарязваш всички тези професионални ментални ограничения и просто се оставяш на автора да те води – и ако книгата е добра, дори с лекота мога да пренебрегна някоя случайна грешка, убягнала и на най-щателното око.

Кое създава повече проблеми на един редактор в издателство – лошият ръкопис или самоувереният автор?

Определено е авторът – по простата причина, че лошият ръкопис ще си остане на ниво предложение и просто няма да прескочи всички етапи по разглеждането на една книга, за да стигне до влизане в издателския план. Но е важен и подходът към всеки автор, редакторът трябва да има емоционалната интелигентност да разбира, че човекът отсреща му е доверил текст, с който е бил насаме понякога години наред – и не може да се влиза в него като в бойно поле, където всичко е позволено. Моята колежка Мила има един много хубав израз, че отговорните редактори не сме нито от отбора на издателството, нито от отбора на автора; ние сме от отбора на книгата сама по себе си. И още в началните разговори с всеки новоприет автор това се слага ясно на масата – че в името на книгата всички ще зарежем своето его, за да направим нужното, за да стигне до читателите в най-добрия възможен вид. Истината е, че крайно рядко сме стигали до разрыви с автори поради пълно разминаване в разбирането какво трябва да се случи с една книга, но се е случвало, тогава просто поемаме по различни пътища, няма смисъл да се прави нещо насила.

Кога има риск една добра книга да остане незабелязана?

Тъжно е, но огромна част от добрите книги наистина остават незабелязани, това си е почти аксиоматично. Рисковете са много – от пускане в неподходящ момент, през липса на добра корица, на поне минимална рекламна активност, случвало се е дори да срещна пълна авторска незаинтересованост към книгата, след като е вече издадена. Възможно е заглавието изобщо да не открие правилните си читатели или – най-страшното, такива да няма; случва ми се с теми, които лично мен ме вълнуват силно, примерно някоя научна или историческа книга, а се оказва, че няма и хиляда души в България, които да споделят този интерес, отбелязвах си го и продължавах. Изобщо пътищата, по които една книга може да остане незабелязана, са много повече, широко като магистрала, а пътеките към успеха са малки и нерядко обрасли в тръни. Но все пак всяка година се случват изненади, които връщат надеждата, че и книга без

особена реклама може да пробие до широкото читателско одобрение само благодарение на стойността си, така се случи в САЩ с „Тео от Голдън“ на Алън Ливай например, самоиздадена книга в морето от такива, която стигна до стотици хиляди читатели и последващи преводи по целия свят.

В днешно време вероятно една книга трябва едновременно да бъде литературно произведение, издателски продукт, визуален обект и пазарно предложение. Според вас къде се намира границата, отвъд която изискванията на пазара започват да променят самата литература.

Звучи сякаш книгата е чудовището на доктор Франкенщайн, скрепено от дори несъвместими помежду си части. И наистина е така. В големите издателства извън България тази граница е отдавна премината и пазарните очаквания към книгите се намесват още на ниво редакция, например там има предварителни читатели за чувствително съдържание, които бъдат в някоя книга да не се промъкне тема, която ще предизвика скандал или ще нарани чувствата на някого – което, съгласете се, в наши дни е твърде лесно и всъщност според мен осакатява авторската свобода на изразяване. Моето лично разбиране е поне в книгите от български автори да не стигаме до такива крайности, защото работата на литературата е винаги да обследва границите и дори да ги преминава, неслучайно някои класики обсъждат теми табу. Пазарът винаги ще си следва модите, но книгите, които ще останат след нас, ще са винаги извън тях, до наши дни не са стигнали почти никои от „бестселърите“ преди век и със сегашните ще е същото.

Когато говорим за „кауза на книгите“, лесно можем да превърнем четенето в морална ценност и да започнем да делим хората на „четящи“ и „нечетящи“. Няма ли все пак известен снобизъм в идеята, че книгата непременно прави човека по-добър?

Признавам се за виновен в това, винаги проповядвам четенето на книги с почти религиозно настървение, защото все някой трябва да го прави, липсва ми фанатичната страст, която музиката и филмите например будят у част от своите почитатели. Не знам дали книгата може да направи човек по-добър, но че добри книги, приложени в регулярни дози в млади години, могат да обогатят интелектуално и емоционално всеки човек, ми се струва безспорно. Не бива, разбира се, да делим хората на „четящи“ и „нечетящи“, но можем да ги делим на такива, които са имали щастието да открият стойността на книгите, и такива, при които това още не се е случило, но не бива да губим надежда, аз вярвам, че за всеки човек има подходяща книга.

Ако днес отворите отново списъка на своите „100 книги“, има ли заглавия, които бихте заменили?

Разбира се, минаха се май три години от излизането ѝ, прочетох стотици заглавия след това, поне няколко от които биха изместили други, които са влезли тогава в книгата. Точно това му е хубавото на четенето на разнообразни книги – никога няма край, а е един постоянен процес на развитие, надграждане или промяна на вкуса в една или друга посока. И винаги всеки ще има своята лична бройка книги, които изтъкват сред всички останали – и за всеки човек те са различни, с тук-там по някоя по-универсална в посланията си.

Има ли днес място за литературна критика, сравнима по влияние с тази от миналото?

Първосигналният ми отговор е „не“, което навярно би събудило негодувание – и го разбирам. И ако мога все пак да потърся как е възможно това да се случи, то бих търсил адаптация на критиката към читателите, към търсенето им там, където са – в социалните мрежи. Съзнавам, че съм истински динозавър с моя блог, който беше демоден още при създаването си преди седемнайсет години, днес читателите (за моя тъга, признавам) се информират изключително през социалните медии и често само през картинки и видеа. И в огромната си част това е ограничен набор от заглавия в сходни леки жанрове, защото алгоритъмът е неумолим и изисква от създателите на съдържание да преценяват какво ще се понара на най-много хора, за да бъде видимо. Една модерна литературна критика трябва да овладее похватите на тези медии и да ги използва в полза на добрите книги. И това би било прекрасно.

Ако предположим, че издателите имат професионална деформация, каква би била вашата?

Ха, то да си издател си е професионална деформация по подразбиране. Моята определено е да подравнявам книгите по масите в книжарниците, сякаш съм си на чанда на панаура, всичко трябва да е прилежно и спретнато като по конец. Но има и нещо, което е невидимо – как, като чета,

Христо Блажев

вече пиша в главата си ревлюто за книгата, или това, което никои извън бранша не знае: че още в момента, в който си издал хитова книга, започваш да се тревожиш за гогодина, когато пак ще трябва да имаш друга хитова книга (или две!), защото тая работа не позволява отпускане, винаги живеем повече в бъдещето, отколкото в настоящето.

Ако за един ден нямате никакви книги, ръкописи, срокове и издателски задачи — как бихте прекарали този ден?

Преди три години щях безкрайно да се затрудня да отговоря на този въпрос, животът ми бе изцяло подчинен на работата, а разнообразието беше да чета и пиша за книги отново. Но... човек и добре да си работи невнятно, среща правилната жена, и вече като щастливо женен мъж си признавам, че вече успявам да се измъквам от тази луда въртележка и примирено приемам да пътувам, да се забавлявам и дори да не чета за цял ден или два, едно малко чудо. Така че – дайте ми планина, простор, въздух, и обещавам да не вадя книга (но ще си нося една за всеки случай!).

Ако приемем, че книгата действително е кауза – не просто стока и не просто културен артефакт – какво точно трябва да се опитаме да запазим и защитим днес: самото четене, свободата на мисълта, бавността, паметта, езика или просто многостранния и сложен човешки опит?

Книгата и четенето са обща кауза и в издателския бранш у нас има достатъчно хора, с които споделяме това убеждение, и дори да сме наглед конкуренти, то в по-голяма степен сме партньори и съмишленици в борбата за тях. Всичко, в което вярваме, си струва защитата – четенето и за удоволствие, и като незаменимо с нищо подхранване на ума, както и борбата да се откъснат очите от екраните, особено тези на децата, които няма как да развият свой собствен независим вътрешен свят, ако постоянно са бомбардирани от шарени, шумни и приковаващи вниманието изображения. Борбата за книгите е борба за всичко смислено, което трябва обезателно да опазим в бясно променящия се наоколо ни свят – защото без това островче на старомодно усамотение с черно-бялата страница ще се удавим в океана от информация, която ни залива безмилостно отвсякъде. И това не са никакви метафорични хиперболи – множество научни изследвания показват колко важна роля има четенето за интелектуалното и емоционалното развитие на човека. А в последните години и си пролича, че след отказа от книгите по-лесно идва отказът от човещината.

Разговора води ЛИДИЯ ВЛАСОВА

„Димитровград: рефлексии върху историята на града и общността“. Съст. Михаил Груев и Момчил Методиев. Изд. „Сиела“. Институт за изследване на близкото минало. С., 2026, 416 с., 12 €.

Авторите на тази книга Димитър Пюдуров, Даниел Вачков, Мартин Иванов, Живко Лефтеров, Момчил Методиев, Петя Ангелова, Димитър Ш. Димов, Анета Василева и др. извършват едновременно деконструкция на идеологическия мит за Димитровград и реконструкция на хетерогения свят на един нов град от епохата на НРБ. Получила се е не просто алтернативна версия на *димитровградската история*, а уравновесен колективен разказ, строго базиран върху нови архиви и критично препрочетени документи, за да се постигне целостта на образа на Димитровград отвъд дежурните спомени за „комсомолския ентусиазъм“. Изпод пропагандния гланц на комунистическия дискурс изследователите днес посочват наличието на производствени мощности и регионална промишлена реалност *преди Девети*, случая с пробвала на градоустройствения план на арх. Любен Тонев (1950) и корупционния случай от 1955 г. със секретаря на ГК на БКП Петко Паунов; волунтаристичния залог при изграждането на АТЗ (има/няма въглища, има/няма завод, има/няма град); екзотичното затворническо обществено като строителна единица; неизбежната Държавна сигурност наскреж града; всекидневните конфликти сред местната общност; екологичната карма на мястото, осъдено на пушеци и смог; фрагментарното архитектурно лице – от соцреализъм към постмодернизъм... Четеш и знаеш повече.

Георги Лозанов. „По силата на таланта. Арткритика и политически коментари, с любов и омерзение“. Изд. „Фама“. С., 2026, 414 с. 16 €.

Рекламирано като *книга с разговори*, т.е. нещо като *книга с уводи*, това книжно тяло стои

изправено върху по-широка платформа – да съответства и да превежда през публичността работата на фотографии, художници, писатели, да разкрива и препоръчва дълбоките им ефекти на публиката... Най-важният въпрос, около който крѝжи патосът на всеки текст, е: Какво значение има изкуството на фотографа, художника или писателя за разбирането на съвременната култура на града и на гражданин? Прибавените към *арткритиката* публицитични статии и фрагменти от дневника на автора в социалните мрежи (от 12 май 2025 до 12 май 2026) издигат волтовата въгва на смисъла – за нуждата от повече аналитични, но и действени, пронизващи мисленето на обществото, думи.

„1968“. Поредица „Годините на литературата“. Книга 8. Нов български университет. С., 2026, 588 с. 21 €.

Осмият сборник от поредицата на департамент „Нова българистика“ на НБУ е посветен на 1965-а и

включва текстове от едноименната научна конференция, проведена на 24 октомври 2025 г. Авторите са точно 23. На близо 600 страници те демонстрират изобилие от теми и сюжети за годината, определена като *пространство на синтез в десетилетието на българското „размразяване“*.

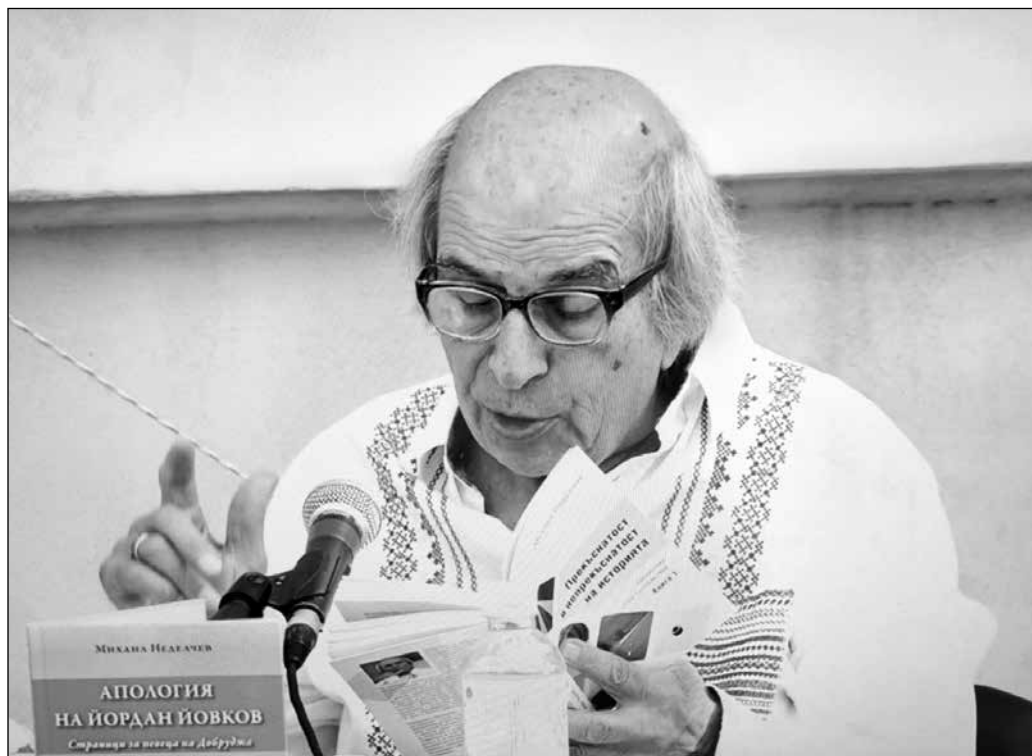
Постоянното прекъсване и несекващото продължаване

На 6 септември 2026 г., последния ден на 42-рите празници на изкуствата „Аполония“, Михаил Неделчев събра читатели и почитатели на представянето на три свои нови книги – „Прекъснатост и непрекъснатост на историята“ (Нов български университет, Библиотека „Нова българистика“), „Апологетично за жреца воин. Персоналистическа книга за Пенчо Славейков“ (изд. „Петко Венедиков“) и „Апология на Йордан Йовков. Страници за певеца на Добруджа“ (Добруджански научен институт, изд. „Фабър“). В разговора за тях участва Веселин Методиев, Елка Трайкова и Пламен Дойнов, които се фокусираха предимно върху едно от заглавията – „Прекъснатост и непрекъснатост на историята“.

ВЕСЕЛИН МЕТОДИЕВ: Това, което господин професорът прави в последните години, е събиране на цяла поредица от понятия, с които той, както сам казва, не работи спекулативно, за да бъде интересен и любопитен, а внася дълбочина и смисъл в тях. Такъв е случаят и с идеята му за прекъснатост и непрекъснатост на литературната история. Аз, разбира се, мога да кажа това като човек, който се занимава с история, а не специално с литературна история. И това, което ми остана в съзнанието, прочитайки тази книга, е образът на един наш колега от Нов български университет – проф. Христо Тодоров, философ, който се занимава с философия на историята и специално с проблема за понятията. Това, което Михаил Неделчев е направил, е следното: той се е преместил на границата, където свършва полето на неговата професия литературната история и започва полето на философията. Или, казано по друг начин, проф. Неделчев вече е станал философ на литературната история. Това съвпада в някаква степен и с дълготрайните му занимания. То е някак си естествено да се случи, след като толкова много факти си научил, след като толкова много сюжети си разказал, след като толкова много наративи си създал, за да стигнеш и до това гранично място. Тази граница като че ли вече мнозина започваме да я прескачаме. Аз поне се улавям как напускам полето на собствената си територия на научно знание и се придвижвам към някакви други места, към други дисциплини.

Но да се върнем на идеята му за прекъснатост и непрекъснатост. Проф. Неделчев чрез тази книга ни казва: ние всички изследваме различни неща, в които има взривове, бумове, големи и малки събития – дали техни действащи лица са писатели и поети, дали литературни критици – и всичко това изведнѳж понякога рязко прекъсва. После идва друго, трето, четвърто... В един от текстовете се разказва например как автор като Яворов се произвежда в канонична фигура десет години след смъртта му. Знаем, че проф. Неделчев е един от най-големите негови познавачи. Същевременно обаче когато човек се задълбочи, казва Михаил Неделчев, се забелязва, че протича процес, който не е прекъсваем, а постоянен.

Как се изследва този процес? Неговата теза е, че дори да нямаш преки свидетелства, може по косвен път да установиш онова, което свързва прекъснатите места. Това са ритми като при кардиограма. На литературноисторическата кардиограма се вижда, че има нещо, което ги свързва. Тезата му се простира във времето от средата на XIX век насетне, когато се ражда и модерната хуманитарна наука, а в частност и литературната история, а освен това и модерното историческо познание. В тези 200 години се вижда как могат да се открият и онези наглед непрекъснати прескоци, и онова, което ги държи заедно. Но както проф. Неделчев

Михаил Неделчев в Созопол на 6 септември 2026 г.

се изразява, точно това е майсторлък – когато успееш да вникнеш, да влезеш вътре в протичащото време и в неговата логика. Впрочем той през последните десетина години постоянно се движи в тази посока. Все повече овладява това майсторство. Разбира се, когато човек се зачете в неговите текстове, трябва да има търпението на любопитен човек, за да вникне и да съпреживее този задълбочен начин на изследване. На повърхностно равнище можеш да останеш непрекъснато в състоянието на прекъснатите неща. Просто ти трябва по-задълбочено мислене. От това, което аз съм видял в историята на българското общество в последните 150 години, в частност на българската национална интелигенция, мога да свидетелствам, че проф. Неделчев е на прав път, защото също съм се натъквал на подобни ситуации, в които се откриват сходни неща – продължаващи в своята прекъснатост. Аз съм му задължен, защото той ме стимулира, направо ме накара преди години да направя едно научно съобщение от десетина страници за списание „Златороз“. Тези страници после станаха книга от 315 страници. Там също се вижда как можеш да намериш връзката между няколко поколения хора – възрожденско поколение, следосвобожденско поколение и т.н. Една дума, която беше важна за мен в текстовете на „Златороз“, беше понятието „безпокойство“. То маркира постоянното напрежение сред интелигенцията в епохата между двете световни войни. Понятието „безпокойство“ се появя отново в един мой сборник с есета, който излезе преди около месец. Възникна докато търсех заглавието на книгата¹. За мен е изключително симпатично, че най-точна дефиниция на това понятие открих при Иполит Тен, т.е. при друг представител на философията на литературната история. Затова всичко, което казах, е по-скоро да се опитам да убедя проф. Неделчев, че той не само се родее, а стои в такава панорама от мислители, които се занимават с наследството на литературата в Европа. Бих го нарекъл литературна европеистика. Там той намира специално място за българското присъствие – поезия, белетристика, критика. Всичко това го прави човек с истински принос. И още нещо. Трябва да се подчертае, че това е повече наука, отколкото публицистика. „Аполония“ е празник на изкуствата. Но и науката е изкуство, доколкото е част от творчески процес. Искрени поздравления за това, което проф. Неделчев е постигнал за изкуството чрез

своята наука. Не се постига лесно. Хубаво е, че Господ му е подарил повече време, за да може да осмисля, да проучва и да проявява голямата си енергия.

МИХАИЛ НЕДЕЛЧЕВ: Искам да ви прочета съвсем кратък фрагмент, от който трѳзва всѳщност тази малка книжка – „Прекъснатост и непрекъснатост на историята“. Ето как звучи мой:

Съществуват най-малко два типа литературни истории. Едната знае за непрекъснато случващите се прекъснатости – сриbove, пропадания, хаптуси – в хода на историята. И търси отговори за справянето с тази ситуация. Другата, „наивната“, пренебрегва тази неотменима особеност на историческия процес и поема (дори и когато не го знае!) целия риск да бъде „фалшива“. Едно от възможните решения на тази сякаш неразрешима ситуация е в следното: коректната литературна история търси форми за описване на въпросните *прекъснатости*, за представянето им, но същевременно знае, че литературата – макар и да ѳ се е случило това драматично прекъсване, всѳщност помни почти всичките си предишни сюжети и проблематики, знае подсъзнателно за цялото „това“ – сякаш отреченото и отхвърленото. Целият проблем е в реконструирането на сякаш вече несѳществуващото, да се намерят неговите „следѳ“. Тези следи могат да бъдат съвсем видими или изличени, могат да бъдат и вече силно преобразувани, претрансформирани, но почти винаги съществуват. Целият майсторлък на литературния историк е да успее да ги открие.

Това е фрагмент, който съм написал през юли тази година.

ЕЛКА ТРАЙКОВА: Изпитвам известно разочарование, защото в началото на годината проф. Неделчев ни обеща, че до нейния край ще излязат общо шест негови книги. Разбира се, тази година не е свършила, разполагаме с още няколко месеца и очаквам останалите три. Но това, че той ни обещава догодина само една, не само че не ми звучи достоверно, но и съм убедена, че следващата година „Аполония“ ще ни събере поне с още три негови книги, да е живот и здраве. Благодаря и на проф. Методиев, и на проф. Дойнов, които така всеотдайно подкрепят издаването на неговите книги. Но ще издам и една тайна: книгата, която виждаме, прекрасно оформената книга за Пенчо Славейков „Апологетично за жреца воин“, е един подарѳк от неговите любими момичета – от Мария и от Клементина – за рождения му ден. Дай боже на всеки от нас да ни се случват такива подарѳци!

¹ Вж. Методиев, Веселин. *Безпокойства и упование. Есета*. Нов български университет. С., 2026.

За литературната история Михаил Неделчев винаги е казвал, че тя е не просто неговата щастлива професия. Аз винаги съм допълавала, че това е неговата съдба. Той е обречен на литературната история, в нейната магия е въвлечъл много от нас. Нека припомним, че е издал много литературноисторически книги. Представяли сме тук и другазе неговия трипомник „Как работи литературната история“. Да прибавим и книгата с прекрасното заглавие „Радикалният свидетел“, по-ранни книги като „Литературноисторическата реконструкция“, както и прекрасното теоретично възглеждане „Литературният персонализъм“... И се запитах какво ново може да ни каже той с още една книга за литературната история? Сега мога да призная, че като негов възторжен и последователен читател тази книга ме изненада. Защото тя предлага концепция, която събира много важни за нас, литературоведите, създадени от проф. Неделчев понятия. Това е система, чрез която споменатите вече пропадания, хиатуси, разломи в литературната история се свързват в културно-историческия процес. Разбира се, това не може да го направи всеки. Необходимо е не само добро познаване на литературно-културната емпиричност. Важно е да притежаваш и поглед, чрез който да създадеш концептуална цялост, която показва защо една литературна история не може да бъде или би могла да бъде голям разгърнат наратив. Тя може да бъде поредица от сюжети, които се развиват и надграждат, и които, прекъсвайки, могат да продължат в реконструктивисткия разказ. Михаил Неделчев ни показва точно това. Как през годините развива своите литературни сюжети, превръщайки ги в друг вид литературна история. Говорим за история, която те увлича, чете се с удоволствие. Тя всеки път ти носи нови, непознати факти. Дори понякога да си мислиш, че познаваш дадено литературно поле, оказва се, че сюжетите на проф. Неделчев го осветяват с различна светлина. Михаил Неделчев винаги може да донесе още и още познание, защото е енциклопедист. Събира цялото познание още от XIX век до днес, за да го предаде, анализира и разкаже. Тази книга съдържа силни литературно-теоретични текстове. Тя полага основата и създава концепцията, която е важна за всеки литературоведски текст. Предлага мрежа от понятия, която може да удържи огромно богатство от факти. Михаил Неделчев заразява с размах на идеите си – дали става дума за литературния периодичен печат от Освобождението до началото на Втората световна война, дали ще ни разказва за софийските литературни светове, или ще въвежда прекрасно намерени нови понятия, или ще ни запознава с така наречените от него *нови хора* – герои и мъченици на Априлското въстание. Впрочем това е изключителна студия, която обръща поглед към онези личности, които творят трагичната българска епопея, поставяйки я в контекста на европейските революции и съизмервайки я с тези революции, като в същото време показва, че именно тогава се раждат *новите българи*. Това са *новите българи*, които са и мъченици, и герои на свободата. Казвам го това, защото днешният празник – 6 септември – е истинският български празник, извоюван от самите българи, съединил българските земи и вероятно единственият празничен ден, възвисил се до днес без някакви чужди намеси. Тази тъкан на българското като история и литература, като самочувствие и идентичност, Михаил Неделчев съумява да въведе във всички свои книги и да го прокара като нишка, която свързва хора, творби и събития през пропаданията и разломите.

ПААМЕН ДОЙНОВ: Михаил Неделчев е изтърпял доста шеги, свързани с неговата активност, работоспособност и плодовитост, затова се надявам да изтърпи още една. Не знам поглеждали ли сте програмата на „Аполония“ в интернет? Ако разчитате тя да ви уведоми точно какви книги ще представяме тази вечер, ще останете заблудени. Аз дори в първия момент си помислих, че програмата е написана от изкуствен интелект. Знаете, че изкуственият интелект халюцинира заглавия и имена. Особено преподавателите, които работят със студенти през последните две години, знаят за какво говорят. Изкуственият интелект доста често си халюцинира библиографии. В програмата може да прочетете, че Михаил Неделчев трябва тази вечер да представя книга за Стоян Михайловски, както и друга книга – „Съвременници. Портрети на писатели“, или трета книга – „Български поети от втората половина на XX век“. Разбира се, това не е грешка на изкуствен интелект, а на естествения интелект на Михаил Неделчев, който наистина си е представял, че всички тези книги ще станат факт до този ден. Тях все още ги няма, но са ни обещани и ние трпнем кога ще ни връхлетят. Поне аз така съм се научил – че каквото и да очаквам от Михаил Неделчев, няма да е това, което очаквам. Затова просто зная, че нещо ще ме връхлети. Така в началото на лятото ме връхлети и тази нова книга – „Прекъснатост и непрекъснатост на историята“.

Тя се състои от десет студии, етюди и статии, писани през последните две-три години. Те действително – всяка поотделно и всички вземат – представят ясно изразена новаторска идея, формулно построена

като *непрекъснатата прекъснатост на историята*. Това е изведено теоретично. Макар че когато кажем „теоретично“, има опасност да изгубим всякакъв интерес, особено на широката аудитория. Някои ще си кажат, че това са едни сложни методологични изследване на литературни факти от миналото и т.н. Но пък онзи, който познава Михаил Неделчев, знае много добре, че това няма да е такава теория на литературната история. Тя отново ще бъде, изречено най-кратко, „страстна теория“. Теория, която се заявява ясно и разбираемо, като често влиза в полемика със свои предходници. Тази полемика е доста толерантна и все пак наистина е категорична. Например проф. Неделчев казва за една от тезите на проф. Боян Ничев, че е абсолютно погрешна. И после обяснява защо е погрешна. Това е едновременно кураж, който се крепи върху подготовка и знания, но и страст към правенето на една честна литературна история. Затова тази книга предлага няколко равнища на удоволствие. Първото

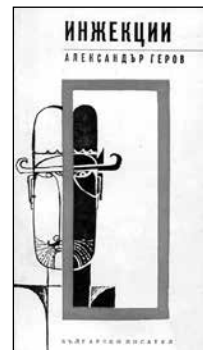
удоволствие вече го казах и на него няма да се спирам повече – става дума за страстта. Но второто удоволствие идва от новаторските понятия, които ни дават възможност да говорим по различен начин за литературната история. При Михаил Неделчев, забележете, теорията не изпреварва историята, а обратно. Той е натрупал доста факти и познания, затова не просто илюстрира с тях своите теоретически тези, а надгражда своята теория чрез конкретни исторически примери. Когато говори за литературноисторическата реконструкция, той, от една страна, избягва строго теоретичното и постулиране, но от друга, демонстрира изключителното умение да я обясни почти формулно.

Но нека да опитам да обясня какво е литературноисторическа реконструкция, защото вероятно 90% от присъстващите се чудят в момента за какво говорим. Тази идея е пряко свързана с темата за прекъснатостта и непрекъснатостта на историята. Михаил Неделчев има цяла книга, посветена на литературноисторическата реконструкция, която ще чуем преразказана от мен в две изречения. И така, представяте си как протича историята – трупат се литературни факти, пишат се творби и се издават книги, един автор се влияе от друг, после идва трети и т.н. Историческото време тече и сякаш не спира. Всъщност това е според фалшивия литературноисторически разказ. Той е линеен и именно него Михаил Неделчев общо взето презира. Защо го презира? Защото този разказ всъщност е сляп за прекъсванията и пропаданията, за спирането на времето и за късането на връзката между явленията, а това е толкова очевидно, че чак е срамно, че досега не сме ги забелязвали, а сме се опитвали да пишем плавно свързана литературна история на приемствеността. Разбира се, това е фалшива приемственост с фалшиви причинно-следствени или генеалогически вериги. Последната идеологическа верига, например, която се опитваше да обясни почти цялата българска поезия, е Ботев – Смирненски – Вапцаров, т.е. това е т. нар. революционна традиция на българската поезия. Можем да дадем за пример редица други подобни изобретения. Това са фалшиви идеологически конструи. Аз давам за пример най-ярката спекулация, за да илюстрирам по-лесно проблема. Но има и редица други примери, които изглеждат далеч по-невинно и неидеологически, въпреки че пак в същността си са такива. Но какво прави Михаил Неделчев? Той казва, че всъщност има едни забравени или пренебрегнати писатели, както и техни произведения, които са пропагнали в историческия разказ, укрити са и сякаш ги няма. В тези хиатуси на историята се оказва, че има творби, писатели и събития, които са останали недопрочетени. Автори, които като че ли са изчезнали, но всъщност функционират като подмолно влиятелни персони. Те може да са тайните начала на нови направления или брънки от прекъснати литературноисторически вериги. Всъщност литературният историк, ако е реконструктивист като Михаил Неделчев, прави точно това – съгражда реконструктивистки литературноисторически сюжет, чрез който възвръща тези имена и възстановява тяхното присъствие в литературата. Ясно е, че прекъсването се е състояло. Някои писатели дори са убити. Други са останали живи, но са потънали в забрава, в непризнание, просто не им се е случило прословутото литературноисторическо утвърждаване. Реконструктивистът прави точно това – чрез своите литературноисторически сюжети отново ги възвръща и по този начин признава прекъсването в историята, и същевременно, чрез реконструктивизма си, прави тази история отново непрекъсната, единна. Това е филигранна идея, защитена от Михаил Неделчев и преразказана от мен не в две, а в двайсет и пет изречения.

Георги Марков. „Портретът на моя двойник. Новели“. Изд. „Български писател“. С., 1966, 212 с., 0,62 лв.

Преди 60 години на 20 ноември излиза тази знаменита книга на Георги Марков, събираща три новели – „Празното пространство“, „Санаториумът на д-р Господов“ и „Портретът на моя двойник“. Тиражът е солиден – 10100 бройки. Постепенно най-голяма популярност придобива новелата за *двойника*, превърнала се в емблематична алтернативна творба на белетристиката от епохата на НРБ. Има свидетели, които твърдят, че събитията от новелата се случват през май 1966 г., а още през юни писателят я написва почти на един дъх. Резултатът е зашеметяващ: показан е подмолният свят на софийския хазарт през 60-те, осеян с всякакви лица (партийни и държавни служители, артистична и техническа интелигенция, спортисти, работническа класа и пр.), герои на „малката правда“, слизащи вечер от върховете на „голямата“, без нито един „положителен герой“ около тях. Това е едно от първите, официално непризнати, поражения на социалистическия реализъм в българската литература. С тази творба и с новелата „Жените на Варшава“ (1968) Георги Марков – още преди емиграцията си – ще стане един от големите *грабски* разказвачи у нас, а с написаните по-късно в иззнание нефикционални „Задочни репортажи за България“ ще укрепи името си сред класиците на българския XX век.

Александър Геров „Инжекции“. Изд. „Български писател“. С., 1966, 90 с., 0,23 лв.

На 25 август 1966 г. се появява хумористично-сатиричната стихосбирка на Александър Геров „Инжекции“. Тя изглежда най-невидима спрямо излезлите през същата година книги на поета – белетристичната

„Фантастични новели“ („Народна младеж“) и лирическата „Златни пантофи“ (Във варненското издателство). „Инжекции“ е типично издание на „размразяването“, проектирана в малък исторически прозорец, когато могат да се разгърнат темите за „култа към личността“, за догматизма, за произвола и насилието, за орденотоманията... Точно тогава Геров *пуска на воля* остри думи и саркастични образи, които иначе не се изговарят и няма как да придобият лирико-сатирична публичност в НРБ. В *инжектираните* му стихове наред 60-те години се срещат табуирани слова като Държавна сигурност и държавна тайна, концлагеристи и изселени лица, дирижирани процеси, завършващи със съдебни убийства... Малък речник на тихомълком изобличеното зло.

Максим Наумович. „Едно поколение“. Изд. „Христо Г. Данов“. Пловдив, 1966, 200 с.

Тази книга легитимира генерацията на *поетите на 40-те години*, погредени от иначе емблематичен *поръчков*, казват, критик като Максим Наумович. В това първо издание от

1966 г. редът им сякаш е „сгрешен“, защото на корицата са изброени така: Иван Пейчев, Веселин Ханчев, Александър Геров, Богомил Райнов, Александър Вутимски, Валери Петров, Божидар Божилов. (После ще бъдат разбъркани и на първите две места ще застанат Ханчев и Райнов.) Въпреки социалистическата целесъобразност, презрението към „бохемата“ и премълчаването на някои знакови личности като Антон Куманов, книгата все пак възвръща Пейчев и особено Вутимски, и очертава пораждащия контекст на 30-те и 40-те години.

Разминаване: Лора Каравелова и „русенският красавец“ г-р Иван К. Дренков

Виолета К. Рагева

*Първата част на тази студия публикувахме
в бр. 32 от тази година*

Втора част

Кой е сравнително непознатият г-р Иван Дренков, възприеман обикновено като незначителен персонаж от историята за любовта на Пею Крачолов Яворов с Лора Каравелова, завършила като класическа трагедия? Син е на забогателния от търговия в Болград и Рени Калчо Дренков и жена му Цанка от село Боженци. Тяхната красива къща и днес прави впечатление със своето балконче сред останалите типични балкански къщи от Възраждането. Наредена е по градски, с рисуванни стени и тавани. Калчо Дренков, богат, уважаван, авторитетен човек, е участвал в Учредителното народно събрание във Велико Търново. Заради патриархалните си разбирания, той не приема идеята да се дават политически права на жените. Духът в този дом е симбиоза между традиционното, консервативното и повеите на новото време, нахлуло бързо и масово след Освобождението. От този дух, от възпитанието, получено в бащиния дом, несъзнателно носят следи и децата на големия търговец. Синът Иван е роден на 30 януари 1878 година. Вероятно мнозина ще си спомнят, че също през януари на преломната за българите 1878 година е роден Пею Крачолов Яворов. И още един свидетел и донякъде участник в трагедията, разиграла се на 30 ноември 1913 г. в София, е роден през 1878 година. Това е приятелят на Яворов, направил анкета с поета за живота и творчеството му и в известен период също влюбен в Лора – роденият в Русе Михаил Арнаудов. „Русенският красавец“, както иронично наричат г-р Иван Дренков онези, които, вместо да се вгледат в характеристиките и постъпките на съдбовно влелите пътищата си Яворов, Лора и останалите участници в драмата, предпочитат да слагат етикети, завършва със забележителен успех финанси в Хале и право с докторат в Хайделберг, Германия. Той е висок, широкоплещест, рус, общителен, весел. Като офицер е участвал в Балканската и в Първата световна война. Кавалер е на ордена за храброст. След развода с Лора и след нейната смърт се установява като адвокат в Сливен, където умира на 59 години. Там се жени за красивата учителка Соня, за която в града се пее: „Соня, Соня, я кажи знаеш ли да любиш ти“. Интересът ми към първия съпруг на Лора Каравелова беше провокиран от разкази на Росен Чорбаджиев, син на литературния критик Петко Росен, че когато бил мобилизиран, често пъти бил канен у тях на обяд. Едно от най-силните му впечатления било, че видял на стената голяма снимка на Лора, а Соня приемала това като нещо съвсем нормално. Бях почти поразена от твърдението му, че г-р Иван Дренков бил любимецът на Сливен, че се славел като забележителен изпълнител на хубави народни песни, голям оратор. Всяка неделя събирал около площада стотина души и кой с раница, кой с магаре, кой на кон поемали към Карандила на екскурзия. Синът на Иван Дренков и Лора, когато се връщал от Роберт колеж в Цариград, където учел, винаги се отбивал при баща си в Сливен. Толкова невероятно ми се струваше това! Нали всички, писали и изучавали Яворов и неговия трагичен край, обругават „нищожеството“ Иван Дренков?! Определят го като безличен, развратник, празен, пресметлив, глупав; смятат, че той е по-виновен за объркания живот на Лора, отколкото е нейната амбициозна, емоционално студена, авторитарна майка. Изкарват го едва ли не убиец на Лора. Това пишат и съвременни изследователи, вероятно повтаряйки безкритично твърдения на неговите съперници в битката за сърцето на красивата Каравелова черка. Според Андрей Протич в мъжката надпревара между него, Григор Василев, Яворов и Дренков кой да завладее разочарованата от брака си Лора, „най-силен“ се оказал Дренков. И защо? Обяснението на този Дон Жуан е: „от добродушие, безволие или подсъзнателна отмъстителност; той я остави пред очите му да се самоунищожава и да не може никога да се свърземе“. Но дори той в късните си години признава, че в Сливен

*Сватбена снимка на Лора Каравелова и г-р Иван Дренков,
29 април 1907 г. Сн. Карл Курциус, Русе*

никога нямало да забравят този „съобщителен, весел“ човек, който пеел хоровадни песни и водел хорото. Разказите на Росен Чорбаджиев потвърждаваха късните и мимоходом изречени думи на Протич за Дренков. Потвърждаваха, че това „нищожество“ е бил уважаван и почитан човек в града на стотите войводи, надарен с талант и чувствително сърце, човек щедър и с благородни качества. Григор Василев, заличнал по омъжената Лора от края на 1908 г. и „изтрезнял“ три-четири месеца по-късно, също не пропуска да хвърля кал по съперника си. „Днес аз изтърпявам – пише той – гдето Лаура е при нищожния и нещастния г-р Дренков.“ Преследва я, фиксира я, блазни се от мисълта, че тази „апетитна и съблазнителна жена“ е влюбена в него и не спира да обсъжда, според собствените му признания в дневника, който си води, с други мъже – Петко Христович, Петко Стоянов, и още: „Подир 11 ч. във всеки случай не гоиде в казиното. Нещо за тая история казах Гроздану, Ляпову, Пенчеву, Белчеву, ще кажа тоже Минку Генову“. Надежда Протич, сестра на Андрей Протич и приятелка на Лора, била говорила на Гр. Василев, че Дренков бил най-глупавият депутат, тиква, глупец. Бил правил някакви политически глупости в Русе и се компрометирал още веднъж, както ставало винаги. Тровел душата на Лора постоянно с натяквания за миналото, но тя трябвало да спазва „общоприетото приличие“. Най-малкият брат на Мина, Никола Тодоров, в разговор с Михаил Кремен през 50-те години на XX век характеризира първия съпруг на Лора така: „Дрянков в разговор не беше интересен. Той беше слабохарактерен. За политик – дума да не става. Дрянков беше безличен. Висок, строен, млад, възлагат надежди. Малинов стана водач на Демократическата партия благодарение на г-жа Каравелова“. Не пропуска случая да хвърли своята буца пръст върху г-р Дренков и Атанас Крачолов, който едва ли е виждал оплювания рогоносец, а ако случайно някъде го е зървал, то със сигурност не е чул от устата му и една дума, но въпреки това има свое мнение за него, своя категорична оценка: „Неговите отрицателни качества – пиянство и комарджилък, засилваха още повече нейната ненавист (на Лора – бел. моя). Много пъти тя ходеше в градското

казино и насила го измъкваше от там. Разказваха ми техни близки (!!!), че веднъж пред казиното добре го напляскала, бил пиян“¹. Кои ли близки биха доверили нещо от интимния живот на Лора пред момчето от дълбоката провинция, дошло в София едва четири месеца преди самоубийството на прочутия си брат – свито и невзрачно?

Никола Ю. Тодоров, който също не е избегнал изкушението да си въобрази, че Лора го харесва и иска да живее с него, твърди категорично пред Михаил Кремен, че тя и Дренков си били дали среща в Мюнхен. За тази среща енергично действала Екатерина Каравелова и връщайки се от Лондон в България, след краткия си престой в Париж през декември 1910 г., Лора отпътувала за Мюнхен, а там била посрещната от съпруга си. Но политическите турбуленции осуетяват назначаването му като посланик в Александрия и трудният брак върви към своя край.

Интересен е и друг детайл от спомените на Н. Тодоров за Лора. Докато се била събрала с Дренков, двамата всяка вечер ходели на кино. Веднъж я запитал не ѝ ли е омръзнало, а тя му казала, че там можеш да седиш и да гледаш нещо с някого, без да се налага да говориш. „Не вървеше този брак!“ – обобщава в заключение братът на Мина и Петко Тодорови. В запазените писма на Лора до Яворов, до някои нейни приятелки и близки епизодично се споменава за първия ѝ съпруг. Така на 6 януари 1912 г. тя пише на леля си Велика Камбанова: „Ний с Иван се съвсем разделихме, но ти не се кахъри за това. Той не го заслужава. Ти попитай Параскева аз ѝ разправих лятос, като идва в София, и тя нека ти разкаже всичко. Аз бях ѝ поръчала да не ти говори нищо, за да не те тревожи, но сега реших и на тебе да ти пиша“.

Перспективният г-р Иван Дренков по времето, когато лидерите на Демократическата партия го харесват за зет на Екатерина Каравелова и го сватосват с Лора, работи в Русе. Но преди да поеме поста секретар на Русенската търговско-индустриална камара, той е подначалник във финансовото министерство и при Каравелов, и при цанковистите, дори и при стамболовистите – обстоятелство, което красноречиво свидетелства за неговите професионални качества.

Търговската камара е заемала забележимо място в стопанския живот не само на града, а и на голяма част от Северна България. Действителните ѝ членове в началото били тридесет и двамата. Сред първите ѝ член-кореспонденти бил и Юрдан Теодоров от град Елена. Интересно е как възприемат това нововъведение гражданите, неомърсали се още от манталитета на източния човек – муген, неорганизиран, тарикатстващ. В-к „Славянин“, издаван от русофила Тодор Хаджистанчев, изразява типичния български скептицизъм по това време към всяка непозната дейност. „Разказват – пише авторът, – че в града ни са открили някаква си „Търговска камара“. Самото название е както виждате, много високо, нещо представително! Но какво ще прави тази „Търговска камара“ в Русчук, с какво ще се занимава, каква цел си е задала и дали ще може в днешните обстоятелства да направи нещо в полза на търговията, върху това остава да поговорим, когато видим устава на речената камара. – Е тъй я, ако във Виена и Букурещ има търговска камара, защо да няма и в Русчук, гдето индустрията се развива, фабриките работят денем и нощем! Не виждате ли, че търговията е до толкова тръгнала, щото опасно е да не спре без „Търговска камара“. Блаженото октроа иска „Търговска камара“. Само тя ни беше кусура! Смешни хора сме ние наистина!“² Не така тесногърдо мислят обаче неколцина търговци, решили да работят за разширяване на своята търговия, за стимулиране на местното производство и за повишаване квалификацията на различните занаятчии чрез образование в чужбина, за което Камарата предвижда всяка година определени средства. Инициативни, черпещи от чуждия опит, русенци широко рекламират своята нова идея и правят всичко възможно да заинтересоват с рождбата си държавните мъже на Княжество България.

Неуморният редактор на в-к „Славянин“ обаче не се предава, макар след появата на Русенската търговска камара подобни сдружения да изникват и във Варна, Пловдив, София. Девем години по-късно той отново в типичен балкански, тесногърд стил я напада: „Русенската търговска индустриална

¹ Вж. *Спомени за П. К. Яворов*. Съст. Милка Марковска. УИ „Св. Климент Охридски“. С., 1989.

² Вж. *Славянин*, Русе, г. IX, № 71, 19.05.1890. Цит. по: *100 години Русенска Търговско-индустриална камара. Документален сборник*. Съст. Любомир Златев, Роза Велинова, Тодор Билчев. Русе, 1995.

Камара почнала да издава свой орган под заглавие: „Икономически преглед“, който ще излиза всяка събота. Само то ни беше кусура! Защо ли не закрият тия Търговски Камари, да се избави и населението от едно гажие. Правим економии и заеми от заплатите на чиновниците, а за Търговски Камари, Образцови чифлици, Столарски училища и др. и др. правим стотини хиляди лева излишни разноски“³. Трябва да се знае, че постът секретар на първата търговска камара в страната, появила се в бурно развиващия се индустриално, икономически и търговски пристанищен град, носи престиж, но е натоварен с голяма отговорност. Секретарят, а от начало до 1906 г. секретар на камарата е д-р Иван К. Дренков, организира нейната работа, подготвя всички официални документи, представлява я на по-големи форуми, където се обсъждат и решават практически действия, където се предлагат законопроекти и се търсят нови възможности за развиване на производството и за разширяване на търговията. В работата му като секретар близо задължението да разяснява на заседанията на бюрото министерските окръжни писма и промените в законите. По негово предложение се разпределят кредитите за стопанските училища. Поддържа редовни контакти с търговците – членове на камарата. По време на обикновените събрания чете и разяснява писмата от БНБ, от министерството и от другите търговски камари. Негово е задължението да пише проектите за писма до различни институции, да мотивира решенията, които се вземат от бюрото. В ДА-Русе се пази протоколната книга на Търговско-индустриалната камара за периода от 13 януари 1906 г. до 14 декември 1911 година. Протоколите показват, че почти винаги неговите проекти се приемат без допълнения, без възражения и се отпечатват, за да бъдат изпратени на членовете на камарата и на „повидните промишленници в страната“. Д-р Иван Дренков препоръчва какви книги да се купуват за раздаване безплатно на „данъкоплатците“, за да се повиши тяхната правна и икономическа грамотност, както и общата им култура. Той изработва образците за различни заявления, които е необходимо да подават членовете на камарата до официалните държавни органи. Сред най-важните му задължения е да се запознава на място с работата и проблемите на производители и търговци от района на камарата, който включва градовете Силистра, Тутракан, Свищов, Луковит, Плевен, Тетевен, Севлиево, Разград. В заседанието си от 5 юни 1906 г. бюрото в пълния си състав решава да командирова д-р Дренков в София като член на комисията, която „съвместно с представители на търговците от Варна, Пловдив, Бургас и София да ходатайствува пред Г-на Министра на финансите за благополучното уреждане“ на въпроса с тарифите. На следващото заседание от 16 юни бюрото решава като делегат на конгреса на еснафите да бъде изпратен секретарят на камарата. Налага се още на другия ден, 17 юни, бюрото да заседава отново, тъй като е починал председателят на камарата Нико А. Буров. Единодушно членовете му Иван Мънзов, Георги Недков, Лазар Динов, Филип Цветков, Петър Конареv, Д. Р. Косев, Никола Боянов, Яко Авр. Майер и

³ Вж. *Славянин*, Русе, г. XIV, № 56, 24.11.1899. Цит. по: 100 години Русенска Търговско-индустриална камара. Документален сборник.

Д-р Иван Дренков, Екатерина Каравелова и Лора Каравелова с новородения Петко, 12 юли 1909 г.

Д. Людсканов натоварват д-р Иван Дренков „да държи подходящо за случая надгробно слово“. В края на тази 1906 г., когато „русенският красавец“ е секретар на Търговската камара, ръководството решава да се направят постъпки пред общинското управление на Русе за отпускане даром на място, където да бъде построено подходящо здание за нейните нужди. Натрупа вече достатъчно опит като секретар, д-р Иван Дренков в заседание от 10 ноември 1906 г. прави обширно изказване за задачите на камарата в бъдеще и за методите, чрез които да бъдат осъществени. Акцентът е върху основните насоки на стопанската просветна политика: „И тази година бюрото ще иска от събранието да вотира съответни кредити за уреждане занаятчийско-промишлени изложби; за пращане в странство на младежи за специализиране по разните занаяти, както и помощи за стопанските училища в района на камарата. Всички тия мероприятия са тясно свързани помежду си и ще бъде най-добре да бъдат разглеждани не по отделно, а в едно“. Той настоява за еманципиране на родното производство от чужда работна сила. Според него от особено значение е обучението на млади занаятчии в чужбина, където да усвоят модерни технологии, да натрупат опит и по-широк поглед: „Въпросът за изпращането на занаятчии в странство за усъвършенствуване е тясно свързан с промишлено-занаятчийското образование у нас. Една от причините, дето у нас занаятите, па и индустрията, не могат да виреят, е липсата на добре подготвена работническа ръка“. Особен акцент в изказването му е горещо защитаваната от него идея да бъдат откривани занаятчийски училища, а не обучението на младежите да се остави само в ръцете на майсторите, както това е било през вековете преди модерните времена. И през следващата 1907 г. д-р Иван Дренков е все още секретар на Русенската търговска камара. На заседанието от 31 януари 1908 г. първата точка от дневния ред е: „Приемане оставката на Секретаря на Камарата Д-р Ив. К. Дренков“. Членовете на бюрото изказват опасения, че с приемането на тази оставка могат да пострадат „текущите работи в Камарата, както и издаването на вестника“. Успокоява ги обещанието на д-р Дренков, че ще съдейства на бюрото по издаването на вестника, бил в края на XIX век трън в очите на издателя на в-к „Славянин“ Тодор х. Станчев, както и по отпечатването на протоколите от последната редовна сесия на камарата. А д-р Иван Дренков става адвокат. Във фонда на Търговско-индустриалната камара в ДА-Русе се пази брошура със заглавие „Новите данъчни реформи“. Нейн автор е д-р Иван К. Дренков. Издадена е през юни 1920 г. в Сливен и е подарена на Русенската библиотека с автограф на автора.

* * *

Когато започнах да пиша изследването за любовта на Яворов и Лора Каравелова⁴, дешифрирайки разговорите, които съм водил с Росен Чорбаджиев, син на литературния критик Петко Росен, изпитах огромно съжаление, че съм изпуснала златен шанс да го разпитам по-подробно за д-р Иван Дренков, да потърся все още живи, макар и вече на преклонна възраст познавачи на живота му след смъртта на Лора Каравелова. Особено голям мой пропуск е това, че не се поинтересувах за него от Фани Дренкова. Вярно, тя не го е познавала лично, но косвено, чрез съпруга си Петко Дренков, е знаела неща, които сега няма от кого да бъдат узнати. Допускам, че е разполагала с документи и много снимки. Уви, грешката вече не може да бъде поправена. Единствената възможност за попълване на белите петна от живота на д-р Иван Дренков след гибелта на Лора беше да потърся източници от Сливен. За съжаление запазеното е много малко. Обяснението е, че пожар е унищожил част от архивното богатство на сливенското читалище „Зора“. Огънят е погълнал книги, вестници, списания, снимки, спомени. Но все пак има и нещо оцеляло. На първо място е отпечатаната реч на д-р Иван Дренков „Новите данъчни реформи“, за която стана вече дума. В уводните думи на брошурата се казва: „По желание, иззяло от търговско-промишлена среда, в гр. Сливен на 20 юний т.г. в салона на читалището „Зора“, Г-н Д-р Ив. К. Дренков, секретар на Синдиката на съединените текстилни фабрики в същия град, държа пред публично събрание сказка на тема: Новите данъчни законопроекти. Събранието бе добре посетено, което трябва да се отгаде на общия интерес, който възбуждат в гражданството последните данъчни реформи на правителството.“ (По това време на власт е правителството на БЗНС начело с Александър Стамболийски, което приема редица сурови закони в областта на едрото земевладение, едрата градска собственост, данъчната политика и др. – бел. моя) Ораторът подчертава, че въпросът за данъците е от особено значение, тъй като държавата не може да функционира без гражданите ѝ да плащат своите задължения. Това е и при нормални и спокойни условия, а камо ли в онзи момент, когато България преживява крайно голямо финансово затруднение след поредицата

⁴ Вж. Радева, В. *Обсебеност. Лора и Поетът*. Лени Ан, Русе, 2023.

от катастрофални войни и ужасното обедняване на населението. Но, смята д-р Дренков, държавата не трябва да товари съвестните данъкоплатци, декларирали своето имуществото и материалното си положение, за сметка на една престъпна група хора, „които през войната изникнаха, спечелиха състояние, било поради освобождаването им от редовете на войската, било че са съумели по едни или други обстоятелства, особено щастливо да използват военното време за себе си“. За съжаление мнозина, лишени от „чувство за законност и на дълг към държавата“, са се укрили и новото увеличение няма да ги засегне, а то „ще се струпа пак върху гърба на ония, които са имали вече добросъвестността да декларират печалбите си пред властта и са вече обложени“ – убеден е д-р Дренков. Много горчивина има в риторичния му въпрос: „Тъй ли държавата би трябвало да поощрява изпълнението на дълга по време, когато чувството за него е замряло? Или единствени глупци и тук ще останат пак съвестните данъкоплатци, както единствени виновници за народната катастрофа в края на краищата останаха тия, които измряха самоотвержено по бойните полета, защото, с малки изключения, всичко друго у нас за сега се надпреварва да се хвали с изневяра на страната си – тя е, която отваря пътя към почетните места“. По-нататък в изложението д-р Дренков анализира отделните параграфи на предлагания от земеделското правителство закон. В думите му няма нито партизанска злоба, нито популистски залитания. Стремежът е да формулира професионално издържан коментар и да защитава справедливостта като ценност. В Сливен животът на д-р Иван Дренков не се затваря в работата му като секретар на Синдиката на обединените текстилни фабрики и в семейството. Неговата открита, общителна природа естествено печели симпатиите на мнозина, а и той обича да е сред хора. По това време сливенското читалище „Зора“ е естественото средище за културния елит на града. Трудно може да бъде изненадан човек, че през 1929 г. председател на Контролната комисия е д-р Иван Дренков. Щом е в ръководството, от неговото мнение и с неговото участие със сигурност са били осъществявани многобройните читалищни инициативи. Гневна информация във в-к „Сливенска поща“, издаван от съмишленници на БЗНС „Врабча 1“ с лидер Димитър Гичев, съобщава, че на 15 ноември 1931 г. имало утро и вечеринка, посветени на юбилейните тържества за Антон Страшимиров. Авторът П. Г-в пише: „По-добре да не бях станали! Защото нямаше да изпитаме срама от обстоятелството, че хилядният Сливен посрещна и изпрати това празненство с едно пълно безразличие и отричане на писателя и гражданина“. Тази „печална и неистова действителност“ била „констатирана и бичувана и от г. д-р Ив. Дренков, който се беше нагърбил да каже думи за писателя и гражданина Ан. Страшимиров“⁵. От отчета на читалището за 1931 г. става ясно, че председател на настоятелството на „Зора“ е д-р Иван Дренков. Сравнявайки предишните отчети с написания от него, прави впечатление отличната му структура, точният и ясен език, многоостранната грижа за разнородната читалищна дейност. Личи, че под негово ръководство настоятелството е взело мерки да бъде балансиран бюджетът на читалището, „редовните нужди да се посрещнат с редовни приходи“. През годината бил решен въпросът с проектирането на говорещи филми, като за целта била инсталирана тонапаратура в читалищния салон. Били извършени много ремонтни дейности, електрозахранването било включено към градската мрежа, изравнен и покрит с плочи бил вътрешният двор на читалището, ремонтиран покривът, преобядисани салонът, читалнята и коридора. В подробния отчет за първи път се прави инвентарен опис и оценка на недвижимите и движими имоти на читалището. Недвижимите възлизаат на 3 257 500 лева, а движимите – на 1 113 016 лева. Бил направен абонамент за 53 списания и 17 вестника, а като дарения фондът бил попълнен от още 32 вестника и списания. Библиотеката се обогатила с 580 тома нови книги и към 31 декември 1931 г. притежавала 12 860 тома, от които 12110 подвързани. Продължила и работата на Народния университет, като за отбелязване е, че свои творби предлюбителите на литературата в града чела Елисавета Багряна. Председател на настоятелството и през 1932 г. е д-р Иван Дренков. В отчета си той подчертава, че с голяма полза за града и за самото читалище е била работата на театралния колектив, на киносалона и на Народния университет. Купени са били нови 578 тома книги.

⁵ Вж. *Сливенска поща*, г. III, бр. 155, 27.11.1931, с. 1.

През 2026 г. исландският арт колектив „Вестурпорт“ отбелязва 25-ата си годишнина. Макар и не твърде известни у нас, тези създатели на над 30 театрални постановки, филми и телевизионни сериали отдавна са получили международно признание и продължават да са водещи в културния живот на магическата страна от огън и лед. Визитната им картичка е иновативно преразказване на класически драматични произведения чрез използването на похватите на физическия театър и цирка. Трупата е създадена през 2001 г. от Гисли Ърн Гартарсон, Олафур Дари Олафсон (познат на българската публика от главната му роля в криминалния сериал „В капан“), Ингвар Сигуртсон, Нина Филипусдотир и други. Нека погледнем към някои от най-знаковите им проекти, с които придобиват известност по света, и към най-новите им начинания, реализирани през тази година.

През 2003 г. спектакълът „Ромео и Жулиета“ по едноименната Шекспирова пиеса изстрелва младите исландски артисти в европейската театрална орбита. След успешен сезон в Рейкявик трупата е поканена да представи постановката в лондонския театър „Иънз Вик“. Акробатични номера, майсторски превъртания на трапец и висящи във въздуха обръчи се превръщат от познати циркови похвати в израз на емоционалните турбуленции на Шекспировите герои. Телесното и движенческото доминира над текста, който, съвсем очаквано, е съкратен и „дестилиран“ до най-базисните му сюжетни компоненти. Въпреки този подход към Шекспировото слово, критиците на Острова като цяло са благосклонни към спектакъла. И все пак Марк Шентън коментира акцента на артистите, както и това, че визуалната форма отнема от дълбочината на текста; Хедър Нийл пък намира за особено въздействаща тишината, в която двамата влюбени умират, особено след шеговития тон на постановката, в която църковите елементи се докосват и до клоунадата. Именно комедията, според Майкъл Билингтън от „Гардиън“, е ахилесовата пета на продукцията, пресилена и невинаги на място (включително отец Лоренцо, който, под въздействието на цигара с марихуана, вижда как икона на Иисус оживява).

Представянето на вечната история на двамата влюбени чрез впечатляващи и дори рискови циркови номера с елементи на бурлеска – Меркуцио изпълнява въздушни акробатични номера с воали, Капулети бъдат огън – печели любовта на публиката и превръща постановката в комерсиален хит. Година по-късно, „Ромео и Жулиета“ се пренася на лондонския Уест Енд. Заслужени са адмирациите за актьорите, чиято изключителна физическа подготовка се дължи на половин година обучение в циркови техники, като към тях се присъединява и режисьорът (и в ролята на Ромео) Гисли Ърн Гартарсон, независимо от професионалния си опит като гимнастик. Като допълнителна атракция за публиката във версията за Уест Енд редица прочути британски актьори са поканени да произнесат епизода – сред тях са Дерек Джейкъби, Тимъти Далтън и Ванеса Редгрейв. Следват турнета в Германия, Полша, Норвегия, Финландия и другаде, изяви, които утвърждават талантливите исландци на международната сцена.

Следващата продукция на „Вестурпорт“ е „Войцек“ от Георг Бюхнер (2005–2008). С нея започва и сътрудничеството на трупата с култовия австралийски музикант Ник Кейв, който композира музиката към спектакъла заедно с Уорън Елис. Режисьорът Гисли Гартарсон отново залага на църковата естетика и сценография, която този път освен въздушните елементи включва и хореография във водна среда, изпълнявана в голям аквариум на сцената. Филип Фишер от British Theatre Guide отбелязва, че за разлика от „Ромео и Жулиета“, в която, според него, сюжетът почти остава като

Исландското театрално явление „Вестурпорт“

фон за акробатичното майсторство, „Войцек“ балансира добре в умението да предлага зрелище, но и да предава смисъла на наратива. Емблематичната недовършена пиеса на Бюхнер, който умира едва на 23 години, не само е смятана за предшественик на германския експресионизъм, но и е ярка критика на социалната несправедливост, а фрагментираните сцени особено въздействащо обрисуват разпадащия се емоционален свят на главния герой. В постановката на „Вестурпорт“ Войцек не е в армията, а се бори с житейските несгоди като работник във фабрика. Когато любимата му Мари се увлича по тамбурмажора на военния оркестър, настъпва неизбежната трагедия. Физически спектакълът е поредното сериозно изпитание за актьорите – освен въздушната хореография, много важни сцени се случват в аквариума: над и под водата Войцек е обект на зловещите научни експерименти на Доктора, споделя интимни моменти с Мари и накрая е мястото, където Войцек я удавя (за разлика от оригинала, в който той ѝ посяга с нож). Постановката се играе на сцената на „Барбикан“ в Лондон, в Амстердам и Ню Йорк.

„Метаморфозата“ (2006), по едноименното произведение на Франц Кафка, е сред най-успешните постановки на „Вестурпорт“. Музиката отново е на Ник Кейв, а режисурата е на Гисли Гартарсон (който е и в ролята на Грегор Замза), този път в колаборация с британския сценарист и режисьор Дейвид Фар. Тук вече дори и критикът на в-к „Гардиън“ Майкъл Билингтън, който подхожда скептично към предишните две постановки, пише, че триумфът на спектакъла се дължи на умението на трупата да предаде трагизма на Замза – именно чрез хореографията и акробатичното майсторство. Постановката е копродукция на исландската трупа и театър „Лирик Хамърсмит“ в Лондон. Зашеметяващата сценография, наподобяваща дезориентиращите перспективи на Ешер, е изпълнена с оптически илюзии и разделя сценичното пространство на две нива – кошмарната сюрреалистична стая, в която Замза е затворен, и под него нормалният, добре подгреден хол на фамилната къща. Сложните акробатични движения и статични позиции на актьора на невероятни места – виси от тавана, преминава през пролуки и скача от мебел на мебел – правят трансформацията му в насекомо плашещо убедителна. В продължение на почти десет години спектакълът гастролира по света и е включен в програмата на много фестивали.

През 2010 г. се появява и „Фауст“ *а ла* „Вестурпорт“.

Вдъхновен от произведението на Гьоте, спектакълът разказва в проза и стих историята на възрастен актьор, който живее в старчески дом, обгрижван от красивата медицинска сестра Грета. Точно в навечерието на Коледа, когато е изпълнен с най-много съжаление за пропуснатите шансове в живота си, на сцената пред него се появява Мефисто. Фауст отдава душата си на демона, а невинната Грета, обожавана от Фауст, се оказва в средата на битката между доброто и злото. Отново резултат на творческия тандем Гисли Гартарсон и Ник Кейв/Уорън Елис, продукцията е пропита с мрачна, на моменти дори гротескна атмосфера, а философската дълбочина и екзистенциалните съждения върху спасението на душата сякаш намират по-скоро своя контрапункт, отколкото физическо изражение, в типичните за исландците акробатична виртуозност. Този път тя включва и предпазна мрежа над главите на зрителите, която демоните използват за трамплин, като така ефектно изобразяват напращането присъствие на силите на мрака във Фаустовия свят.

В последното десетилетие, дейността на „Вестурпорт“ е изключително разнообразна – от музикълите „Иисус Христос Суперзвезда“ и „Замръзналото кралство“ през документален филм за отпадъците, които се генерират от модната и хранителната индустрия, до успешни телевизионни сериали. Най-новият им сценичен проект е музикълът „Ormstunga“ („Сага за Гунлауг Змийския език“), чиято премиера се състоя в Националния театър на Исландия през февруари тази година. Режисьорът Гисли Гартарсон предлага нова интерпретация на едноименната средновековна сага за двама млади поети – съперници в изкуството и в любовта. Осъвременен за младата публика, сюжетът е поднесен чрез изразните средства на модерния танц под звуците на рап, хип-хоп и джаз. Хореографията е на британеца Лиъм Стийл. Доказателство за успеха на постановката са многото номинации и награди, които тя завоюва в родината си.

През 2025 г. „Вестурпорт“ обявиха включването си в разработването на нов културен център в околностите на Рейкявик – обширна бивша индустриална зона, която се превръща в дом за творческите индустрии. Колективът, който преди четвърт век започва дейността си в една барака в стария център на града, ще се сдобие с нова база, достойна за размаха и авторитета му.

МИРЯНА ДИМИТРОВА

„Метаморфозата“ по едноименната повест на Франц Кафка, Театрален колектив „Вестурпорт“, Исландия, 2006; фотограф Лукино Росети.

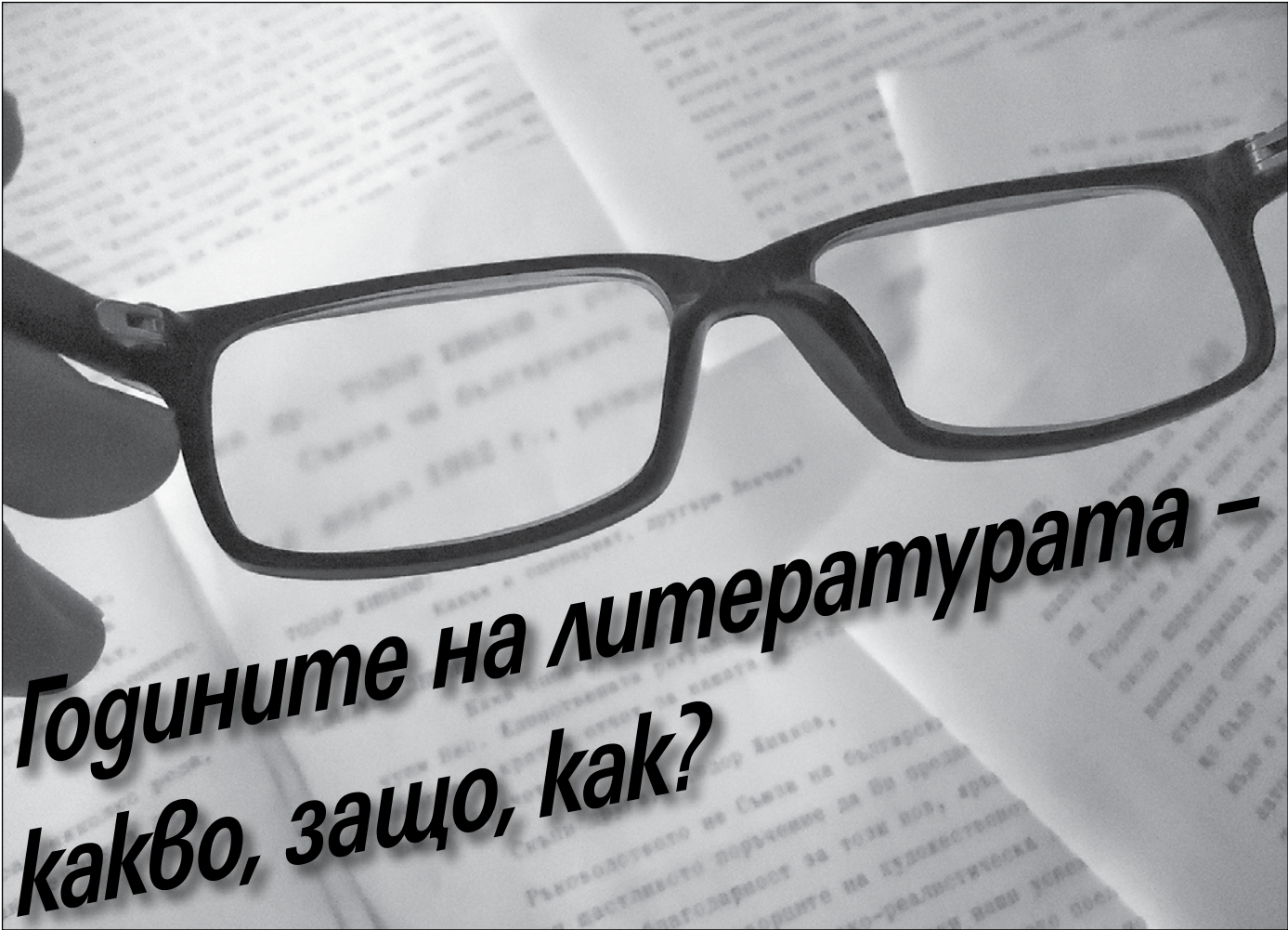
Към един проект, към един подход

Пламен Дойнов

Когато на 6 октомври 2006 г. в една от малките зали на Нов български университет се състоя камерната конференция „1956“, поводът беше формулиран почти *игрово* – по повод *50-годишнината на 1956-а*. Неблагозвучното повторение беше не просто наложено, но и търсено. Трябваше да изтъкнем *годинишното* в годината така, че да удържим изследователското внимание именно върху случилото се през дванадесетте месеца отпреди 50 години, да проследим отблизо сплитането на събития и творби, на дискурсивни стратегии и текстови практики. Сборникът след форума днес изглежда най-тънък, едва удържащ намеренията на екипа от департамент „Нова българистика“¹. Дори финансирането му стана някак набързо, хартията и печатът – с оскъдни средства от департаментния бюджет, а за странирането на книжното тяло и изработването на корицата доплатихме лично. Най-важното беше, че положихме някакво начало и седнахме да чакаме ентусиазма на академичната литературноисторическа общност, който се изля след година при отбелязването на 11 май 2007 г. на 100-годишния юбилей на 1907-а. Тогава вече нямаше кой да спре огромния интерес на изследователи от почти всички академични центрове на България към „годишния подход“, затова понякога се налагаше да извършваме придирчив подбор на участниците в следващите конференции. Така във форумите за двайсет години се включиха над 70 колеги. Между 2006 и 2010 г. почти всяка една от *годините на литературата* имаше *юбилей* – от 1956 до 1910 г. После юбилеите се разрешиха, но през 2012-а отбелязахме 1962-ра, през 2016-а – 1946-а, а през 2025-а завършихме с 1965-а. Така се появиха осем сборника (единствено за 1925-а не излезе книга), в които 67 автори публикуваха 113 статии, студии или есета. Излязоха и отделни авторски книги, един юбилеен вестник, както и серия от тематични блокове в седмичника „Литературен вестник“. Количествените показатели сами по себе си не означават почти нищо, но поне очертават високата вълна на научния интерес. Проектът се оказа плодотворен не заради своята устойчивост във времето, не заради броя на участниците и изданията, а заради методологическата си предизвикателност върху начина, по който се прави литературна история в България. Да видим как. Несъмнено най-видимата, макар по-скоро повърхностна, но все пак незаобиколима причина е в изненадващото фриволно и сякаш *несериозно* предложение – да се фокусираме само (или предимно) върху една година от календара и всеки от изследователите свободно да си избере върху какво от нея да спре вниманието си. Дали ще е книга, превърнала се по-късно в класическо произведение, или ще е маргинален текст, или пък тенденция, име, комбинация от социолитературни събития – все едно. Важно е да бъдат разпознати от общността като градиво на съответната *литературна година*. Понякога могат да проличат проявите на каприз и дори своеволие при подбор на обекти, но в същината на „годишния подход“ стои именно колективният труд – и като усилие, и като резултат. Днес повечето от сборниците някои биха ги нарекли с лекота, направо без да им мигне окото, с известна академична корист, „колективна монография“. Разбира се, това не би било нито вярно, нито честно. Не само защото не става дума за държавно или международно финансиран проект, чрез който се набират неустово пари, „точки“ и престиж, а защото включилите се изследователи участват безкористно и солидарно в колективно инвентаризиране на една *литературна година* и артистично изграждане на нейния литературноисторически образ като че ли по *принципа на случайността*. Случайността обаче е по-скоро привидна. Разбира се, решаващ е предварителният избор в колегиалната среда на департамент „Нова българистика“ *коя година да бъде изследвана*. В началото той е проверяван не само във вътрешноуниверситетски разговор или спор, но и чрез по-малки индивидуални концептуални хипотези, превърнали се в бележки или статии, излъчени като предложения към общността. Такива бяха например цялостната подготовка на текстовете за 1907 година, представена в изданието за конференцията юбилеен вестник², както и предварителни записки, разпратени като *покани* до

¹ Вж. този първи сборник: *1956*. Поредица „Годините на литературата“ – Книга първа. Съст. П. Дойнов. Нов български университет. С., 2007, 120 с.

² Вж. *1907*. Юбилеен вестник. Брой единствен. Издават Департамент „Нова българистика“ на НБУ и Сдружение на български писатели. 11 май 2007.

През октомври се навършиха 20 години от началото на литературноисторическия проект „Годините на литературата“, разработен и осъществен от департамент „Нова българистика“ на НБУ. За това време в неговите рамки се проведеха девет научни форума за девет литературни години (1956, 1907, 1968, 1989, 1910, 1925, 1962, 1946, 1965), издадени – осем сборника, няколко авторски книги, юбилейни вестници и тематични блокове с материали в „Литературен вестник“. На следващите страници публикуваме варианти на изказвания и текстове, представени за първи път през 2013 г. на кръглата маса „Годините на литературата – глобални основания и национални характеристики“, организирана от департамент „Нова българистика“ на НБУ и проведена на Сцена-клуб „Максим“ в Театър „Българска армия“. Тук те стигат за първи път до читателите, а ще бъдат поместени в цялост в сложения под печат сборник „Годините на литературата – модел, проект, практики“, издание на Нов български университет – книга втора в поредицата „Нова българистика“.

Да разкажем годината

Михаил Негелчев

Преди всичко искам да кажа, че самата идея за тази кръгла маса¹ се роди в един диспут, който имахме в департамент „Нова българистика“ във връзка с изразените от Йордан Ефтимов съмнения за това дали проектът „Годините на литературата“ има научна стойност, дали работим задълбочено по него, дали добре избираме съответните години и т.н. Диспутът всъщност неколкократно беше подхващан и прекъсван. Така се оформи идеята ние да проблематизираме този проект, да го подложим на публична дискусия, включително с участието на колеги от други университети. Може би е хубаво да оформим нашите представи за това доколко този проект е успешен и какво още трябва да се направи, какви *години на литературата* ние трябва още да обговорим, да изследваме, да разкажем. Първо да кажа, че този проект неслучайно се яви точно в годините след 2001–2002, защото беше повлиян от едно общо умонастроение, което се докосваше до митологични нагласи. Става дума за краевековните утопии, кошто между двата века бяха обхванали цялото човечество. Това беше крайт на века, крайт на хилядолетието, началото на новото хилядолетие и пр. Вчера, когато подреждах част от моя архив, намерих си една папка, доста стара, отпреди 20 години, която се оказа, че съм нарекъл „Литературната 1901 година“. Това е мой проект, който не съм реализирал, но доста добре съм оформил, включително съм си направил библиография и малка хроника на 1901-ва. Това обаче не е моделът на „Годините на литературата“. Идеята ми е била да разкажа за 1901 година като първа година на XX век, повлиян от споменатите краевековни настроения. В книгата ми „Размишления по българските работи“ първият блок се нарича „Краевековно“, свързан точно с опита ми да уловя тези колективни усещания за някакъв край и за някакво ново начало. Но 1907 година е друга тема. Тя действително е година, за която ние дълго време сме размишлявали, включително с *четворката от „Литературен вестник“*. Тези следи личат и във вестника „1907“², разменяли сме си послания, водили сме разговори.

¹ Изказване на кръглата маса „Годините на литературата – глобални основания и национални характеристики“, организирана от департамент „Нова българистика“ на НБУ и проведена на Сцена-клуб „Максим“ в Театър „Българска армия“ – София, 3 юни 2013 г.

² Вж. *1907*. Юбилеен вестник. Брой единствен. 11.05.2007. (Бел. ред.)

Нека си припомним как избрахме съответните *години на литературата*. Извършвахме бърз съвместен опит да координираме интуициите си, да си спомним какво се е случило през съответната година в стремежа да си докажем един на друг *коя година е година на литературата*. Искам да обърна внимание, че Пламен Дойнов много уместно посочва разликата между нашия проект и проекта на Клео Протохристова. Тя говори за *литературни години*, ние – за *години на литературата*. И това не е просто различен словоред. Нейният проект всъщност по-скоро се съсредоточава върху три–четири съседни години, които съставят времева полоса, в която има съгъствания, явления на важни, значителни творби и явления в западноевропейската литература. Освен нейният изворен текст, който за нас беше толкова ценен³, има и друг текст – „Визуални емблеми и литературни години“, който се занимава с нещо, което аз наричам *малки тематични култури*. Едната е културата на плажа, другата – културата на очилата. Прекрасен текст, който показва смислосъгъствания по отношение на някакви елементи, първоначално сякаш малозначителни, взети от бита, от широката социална действителност, но които се превръщат във важни знаци, намерили своето място в литературата, в изкуството и културата. Нашият проект действително е различен. Ние подходжаме към годината ортодоксално, търсим нейното начало и нейната завършеност. Разбира се, както се вижда от нашите разработки, някои от годините не завършват точно на 31 декември. Така е и със знаменитата 1907 година. Тя завършва всъщност в началото на следващата година с възстановяването на автономията на университета и със създаването на новото правителство. Но това разминаване с календара установяваме за почти всички години. Основното, което се стремим да правим, е *да разкажем годината*. Защото ние търсим години, в които има не само съсредоточаване на много литературни явления, но нас

³ Вж. Протохристова, Клео. *Литературна история и литературни години* – В: Протохристова, Клео. *Западноевропейска литература. Съпоставителни наблюдения, тезиси, идеи*. Летера. Пловдив. 2003, с. 293–306. (Бел. ред.)

Към един проект, към един подход

от стр. 9

бъдещите участници в конференциите за 1946 и 1965 г.³ Както гласи едно от разпространените подозрения към „годишния подход“, понякога със сигурност личи лично или общностно *пристрастие* към една или друга година. Такова силно влияние излъчва 1907-а, което може иронично да се определи като ирационално омагьосващо. И ако тази година минава за *интелигентски мит*, чийто главен жрец е Михаил Неделчев, по друг митически начин функционира 1968-а, която притежава и междупоколенчески, и интеркултурен залог. И все пак изборът на *година на литературата* следва критерии, които подлежат не просто на проверка, а на доказване при научните форуми за тях, в последващите студии и книги. Тези критерии са изкристализирали постепенно с напредването на проекта, за тях вече е писано⁴ и тук само ще ги припомним с оглед на припламващия дебат около тях през последното десетилетие.

1. Една *литературна година* поставя под въпрос проблема за автономията на литературата. Става дума, разбира се, за автономия както спрямо политическата и държавната власт, така и за властта на пазара. Ето защо от 1907-а до 1989-а в България всички изследвани години (1907, 1910, 1925, 1946, 1956, 1962, 1965, 1968, 1989) проблематизират автономността тъкмо като категория, открояваща се в конкретен исторически момент. В епохата на комунистическия режим този ефект е почти постоянен. Това обяснява и защо няма как да говорим *само за литература*, а неизбежно ще намесваме и политиката, и други видове полета и дискурси. Защото битката за автономия на литературата почти винаги се води *на терена* на политиката, *срещу* или *в обсега* на политиката. И значимостта на литературата, каквато разпознаваме в една литературна година, разбира се, несъмнено се проектира върху по-голям социално-политически фон. Това обаче не отменя въпроса за автономността. Един или друг автор може да не се вписва в тази борба и дори да действа като „обратна сила“ (както Иван Вазов през 1907-а, Димитър Димов през 1946-а или Любомир Левчев през 1989-а и т.н.), но това не означава, че тъкмо това не е една от големите дилеми във всяка *година на литературата*. Защото, от друга страна, личности като д-р Кръстьо Кръстев (1907), Трифон Кунев (1946) или Георги Мишев (1989) – всеки в *своята година* – персонално въплъщават именно идеята за автономността. Определяща е тенденцията и за позиционирането на авторите спрямо нея в литературното поле.

2. Няма спор, че при избора на свои теоретически инструменти „годишният подход“ се връща към инвентаризацията, към максимално изчерпателно обглеждане на литературната продукция през съответната година. Това понякога създава впечатление, че изследователят проявява склонност да *издребнява* и става жертва на събраната от него *многотия*. Дали ще го наречем „пълзящ емпиризъм“, „старомоден филологически позитивизъм“⁵ или по-иронично – „крилат позитивизъм“⁶, съмненията към подхода остават. Същевременно обаче тази литературна археология не се ограничава само с лобуване на (пре)открити експонати. Напротив, в редица статии и книги синхронният срез всъщност е синхронно-диахронен, т.е. не само се *разказва годината* (за което уместно настоява Михаил Неделчев⁷), но и се извършва цялостна *литературноисторическа реконструкция*⁸ или дори нещо повече – годината се въгражда като част от по-общ литературноисторически разказ.

Съсредоточаването в годишния формат дава възможност да се изследва как критиката работи за литературната история, да се проследи както непосредствената рецепция (рецензии, статии, дискусии за една книга или за тенденция), така и отложената във времето след края на годината *традиция на четене*

³ Вж. първата публикация на един от текстовете: Дойнов, Пламен. *За 1946 година. Предварителни бележки – Литературен вестник*, бр. 2, 18 – 24.01.2017. Подобен разгърнат текст-покана е изпратен и до участниците в конференцията „1965“, проведена на 24 октомври 2025 г.

⁴ Вж. Дойнов, Пламен. *Тезиси към годините на литературата – Литературен вестник*, бр. 7, 24.02 – 2.03.1910.

⁵ Вж. тези определения в: Кьосев, Александър. *Още веднъж за едновременността на неедновременното* – в този брой на АВ.

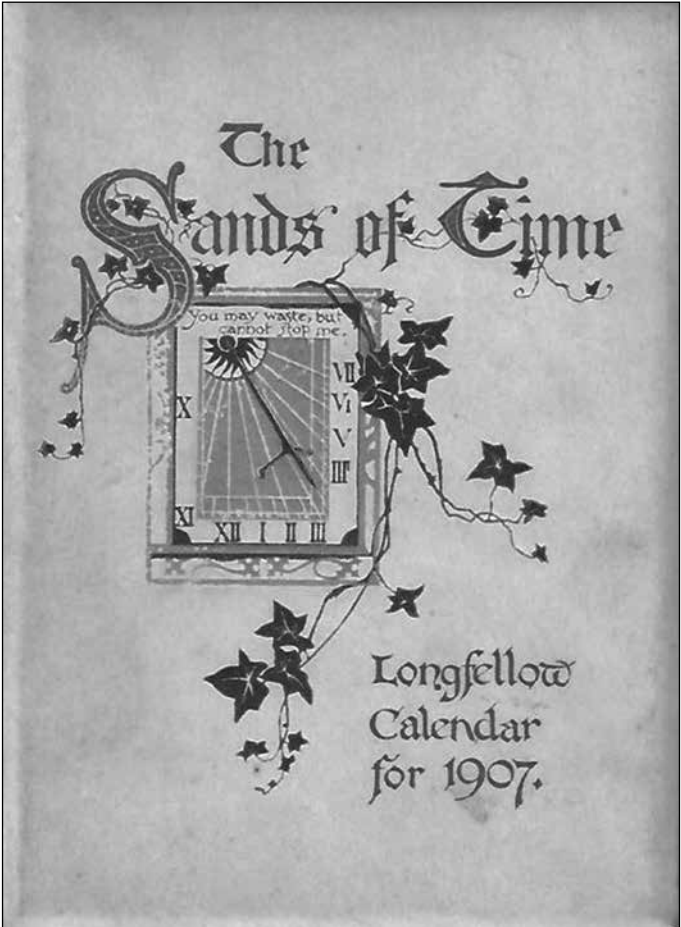
⁶ Вж. това в: Пенчев, Бойко. *Години и граници* – в този брой на АВ.

⁷ Вж. за това и в този брой на АВ: Неделчев, Михаил. *Да разкажем годината*.

⁸ Неделчев, Михаил. *Литературноисторическата реконструкция*. Просвета. С., 2011.

и процес на институционализиране на съответните творби, превърнали се за поколения читатели в класически. Тъкмо през годината могат да се открият възникващи *в движение* литературнокритически, а по-късно и литературноисторически предложения за творби, които влизат после в литературноисторически разкази, а някои от тях се стабилизират като произведения в литературния канон. „Годишният подход“ е безценен за проясняването на един или друг индивидуален избор в житейско-творческата траектория на личността. Именно персоналистичното измерение на историческия момент (в ден, месец, година) осигурява ново разбиране и на изследвания автор, и на неговото време. Жанрове като *литературния преглед* или *анкетата* биха могли да действат като *протоканонични* (както през 1907 и 1910 г.), а *дискусиите* в пресата – да ни разкрият подмолните напрежения около официалната политестетика на НРБ (както се случва със социалистическия реализъм през 1956 г.) или генеалогията на една литературна генерация (както става с процесите на селекция сред бъдещото „априлското поколение“ през 1962 г.). При такава методологическа употреба литературната година се оказва не толкова емпирично-позитивистки формат, колкото модел на синхронно-диахронна литературна история.

3. Очевидно е, че всяка *година на литературата* функционира и като периодизационен маркер. Проектът не крие и не иска да крие този факт. Годините могат да бъдат назовани *средишни* или *синтезни* (1910, 1965), *етапни*, *гранични*, *прагови* или *кризисни* (1946, 1956, 1968, 1989), *представителни* или *изразителни* (1907, 1910, 1965), да се намират в центъра на епоха (1962) или в нейната начално-финална зона, но при всички случаи в тях или около тях времето се съгъстява, историческите ритми се ускоряват, някои процеси спират, разпадат се, утихват, изчезват, други се появяват, понякога движещи тенденции достигат своя връх, натрупванията се синтезират. Всичко това обаче става видимо не само в обществото или в политиката, но предимно през литературата. Затова една литературна година би могла да бъде повече или по-малко политическа, икономическа или социокултурна, но тя винаги е *на литературата*. Докато тя се разгръща в своите месеци, литературното поле претърпява напрежения, преображения, катаклизми или просто промени, проявени в събития и текстове. По-съществено е, че периодизацията през еднородишното литературно време не остава на равнището на схемата, а предполага дълбочинно изследване на причините защо дадена литературна епоха се *периодизира* точно тогава. 4. Ако си въобразим невъобразимото, че изследванията на „годините на литературата“ имат някакво самосъзнание, вероятно ще открием, че те се самовъзприемат като проява на *алтернативен литературноисторически подход*, който обаче е доста *скромен*, дори *смирен*, защото не иска да подмени всички останали. Този модел никога е нямал претенцията да бъде нито *най-важният*, нито дори *по-подходящият* сред останалите. Той би могъл да бъде само съпътстващ, методологически помощник, който в синхронните дълбини срезове на епохата да осигури археологическа видимост и аргументация чрез детайли и моментни картини на процеси и тенденции, да ги провери на терен и в дълбочина, да разколебае или да реконструира изличени контексти, да свърже прокъсани събитийни или причинно-следствени вериги,

някои от тях да оспори и отмени, изобщо да извърши внимателна ремонтно-възстановителна работа по слепите места или по прекалено осветените и безкритично възприемани сектори на литературната история.

Не е случайно, че времето му на най-голяма популярност съвпадна с началните резултати от т.нар. „архивна революция“ от 90-те години на XX век, развиляла се в началото на новото столетие с разширения достъп до архивите на комунистическата партия и нейната Държавна сигурност. Това беше ключово условие за изследването на *годините на литературата* в периода на НРБ. Тогава се усети и движението към постепенното преодоляване на постструктуралистките и деконструктивистките крайности сред част от българската литературоведска общност, за да се навлезе в епохата *след „смъртта на автора“*, когато именно *фигурата на автора* започна да се преоткрива в различна методологическа перспектива като сложно съотношение между (авто)биография, многопластово творчество, социални и лични взаимоотношения, публично присъствие, рецептивна съдба, посмъртно битие и т.н.

През 2005 г. в департамент „Нова българистика“ Михаил Неделчев създаде Текстологическа школа, прераснала по-късно в Литературноисторическа школа „Д-р Кръстьо Кръстев“ (2011), фокусирана най-вече върху изследвания на еталонни творби, периодични издания и български класици в диапозона от синхронно-диахронни архивни, авторски и интертекстуални мрежи.

След началото на проекта „Годините на литературата“ (6 октомври 2006 г.) дойдоха първите конференции по изградената през април 2008 г. мащабна научна програма „Литературата на Народна република България (1946–1990)“, в която пресечните точки с литературните години зачестиха. Например, без да се афишира като форум за *година на литературата* (1944), защото не е (!), се проведе конференцията „9 септември 1944: Литература и политика“, последвана от научен сборник⁹.

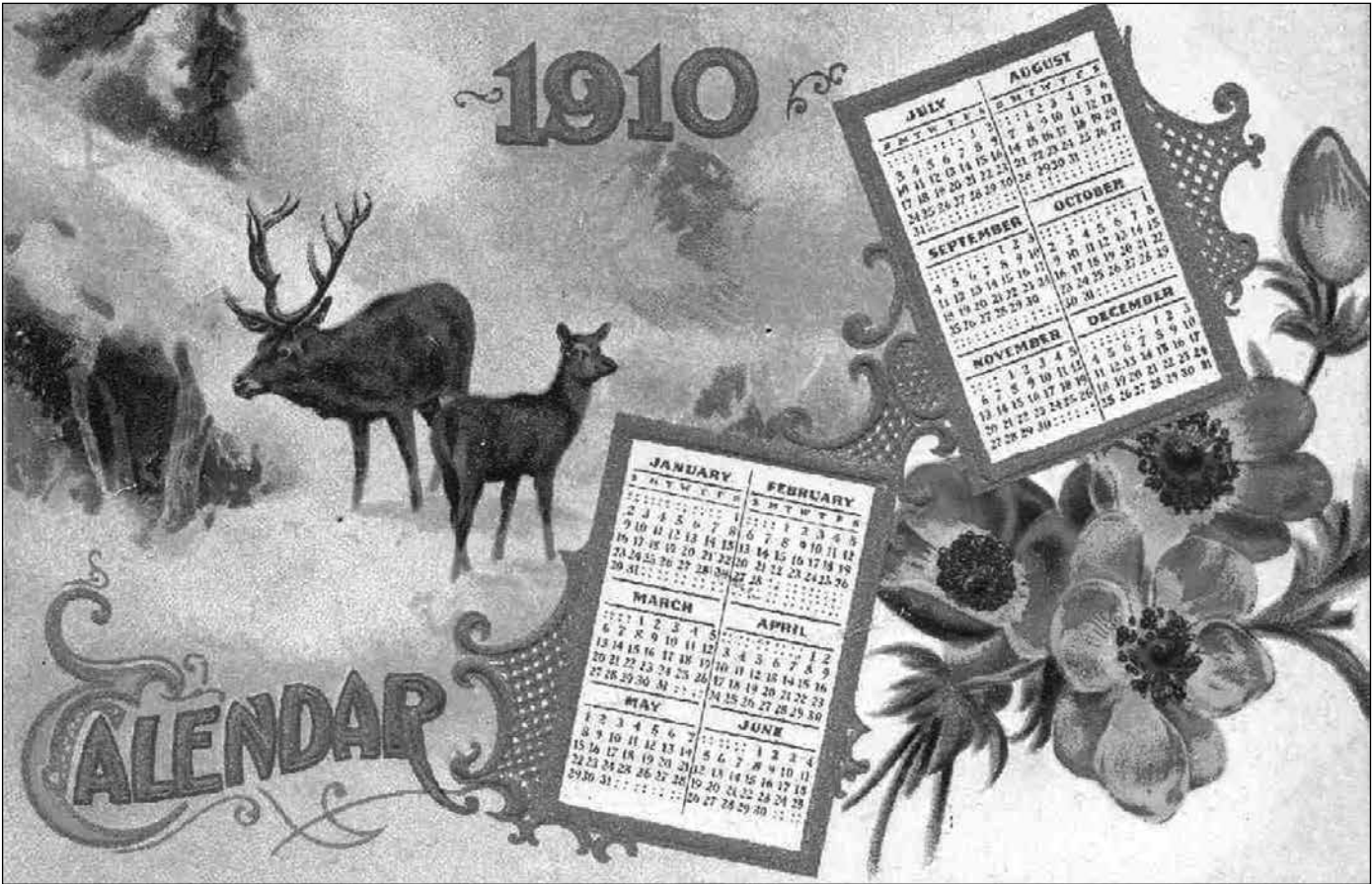
Това не са просто академични публични събития в сферата на литературознанието, а серия от изследователски практики, които сочат различен методологически и теоретически избор в края на първото десетилетие на XXI век. Той включва литературноисторическата реконструкция, прилагането на *взаимно четене* на разнородни текстове и източници, разширяване на дисциплинарния хоризонт към антропологическите и социологическите измерения на литературното минало, интензивно прилагане на микроисторическия подход, еднакво внимание към концептуалните, персоналистичните и дискурсивните анализи и (ре)конструкции, извършване не само на интердисциплинарни, но и на интерконтекстуални изследвания. *Годишният подход* предполага точно тези методи и практики, доколкото помни първоначалните си хипотетични и изгрови увлечения, основателните предупреждения и критики към тях, но и се вписва в перспективата на една все по-съгласувана научна програма за създаване на цялостна литературна история.

*

Предстоящата книга „*Годините на литературата* – модел, проект, практики“ събира на едно място основните идеи, концептуалните предложения и синтетичните описания на модела и свързаните с него изследователски практики, станал известен като „Годините на литературата“ – един научен проект на департамент „Нова българистика“ на Нов български университет, започнал през 2006 г. Същевременно книгата съдържа и редица съмнения, открити възражения и аргументирани критики към този подход. Всички текстове обаче – в позитив или в негатив – съставят своеобразна *критическа антология* или *фрагментарна теория* на този алтернативен литературноисторически модел. Между кориците ще се видят първите предложения по въвеждането на концепта за *литературната година*; принципите за обосноваване и критериите за подбор на една или друга *година на литературата*, както и по-общи концептуални разработки на конкретни години, станали обект на множество изследвания, научни форуми и сборници – 1907, 1910, 1922/1925, 1946, 1956, 1962, 1965, 1968, 1989... Това е книга *равносметка*, но и *теоретична платформа* със своите „за“ и „против“ към един подход, който след началото XXI век обнови българското литературознание, предлагайки му още един методологически път – също толкова валиден като всички останали.

септември 2026 г.

⁹ Вж. *9 септември 1944: Литература и политика*. Съст. П. Дойнов. Поредица „Литературата на НРБ: история и теория“. Книга 9. Кралица Маб. Департамент „Нова българистика“ на НБУ. С., 2015.

Да разкажем годината

от стр. 9

ни интересува някакъв единен сюжет на годината, който е относително завършен. И това е един от критериите да изберем съответната *година на литературата*. Ние се опитваме да правим не само синхронни срезове в рамките на съответната година, но и предлагаме диахронен разказ, който обхваща годината като цяло. Разбира се, оказва се, че не всички години излъчват такъв разказ, т.е. не всички имат такъв единен сюжет. Ясно е, че 1925 година го притежава. Ясно е, че и годината 1962-ра предполага свой сюжет. Впрочем отначало имахме съмнение относно валидността на тази година като *година на литературата*, но впоследствие тя се оказа много точно избрана. Освен това в редица моменти тези сюжети изглеждат по-скоро политически. Дори самата 1907 година, която за нас е толкова важна, по-скоро се оказа, че е година в много голяма степен политическа. Но там има един скрит план. Оказва се, че общополитическият сюжет е наложен от интелегентите, и то от хуманитарните интелегенти, т.е. не политиките, политическото и политиката извършват натиск върху литературата и културата, а по-скоро културата налага своя дневен ред на голямата политика. Затова годината е абсолютно уникална. Тя няма аналог в цялата история на България, а бих казал и в много други национални истории. Може би донякъде процесът Драйфус във Франция напомня за подобна ситуация, или пък някои от конфликтите, които предизвиква Лев Толстой в Русия... Но това са изключения. Ясно е, че 1968-а е в много голяма степен политическа година, че 1989-а – също. Неслучайно съм нарекъл моя текст за 1989-а „Годината, в която литературата се превърна в политика“. Тоест годините не са еднакви, но подходът ни към всяка от тях е един и същ. Първо, извършваме синхронни срезове, и второ, избираме години, около които можем да конструираме цялостен сюжет, който по някакъв начин създава интегритет на съответната година и оформя общи контексти. Затова Пламен Дойнов употребява понятието „интерконтекстуален прочит“. Още повече че на нашите конференции каним и колеги историци, социолози, изкуствоведи, които допринасят за изграждането на контекста на съответната година в плана на техните занимания в тясната им специалност. Имаме ли пропуснати години? Добре ли подбрахме всички тези *години на литературата*? Мисля, че нямаме провал. Аз имам един личен провал, веднага ще си го призна – абсолютно несполучливият ми текст за 1956-а⁴. Не знам защо някак си не съм застанал на фокус, за да проуча тази година. Това беше първата ни конференция по този проект, но това не ме оправдава. В сборника от форума по-добър е другият ми текст, който действително извежда от забравата абсолютно пренебрежната книга – „Ние, първите граждани“ на Кирил Захариев⁵. Книга, която, разбира се, нямаме никакъв шанс днес да наложим за прочит – на колегиялната общност, а камо ли на широката публика. Никой никога няма да прочете нито Кирил Захариев, нито Вен Тин, за съжаление. Това го казвам независимо от всички реконструкции, които извършвам. Впрочем Клео Протохристова използва на две-три места думата „реконструкция“, макар и не точно в смисъла, в който аз я употребявам в моята книга „Литературноисторическата

реконструкция“ (2011). Там съм включил и статията си, реконструираща 1907 година. Убеден съм, че голяма част от текстовете, които написахме за нашите конференции и включихме в нашите сборници, са литературноисторически реконструкции. Не просто реконструкции в чисто херменевтичен смисъл, защото в херменевтиката има поне 10 различни разбирания на това що е реконструкция. Литературноисторическата реконструкция е от съвсем друг тип. Тя е подчинена на литературноисторическите парадигми. И нейният смисъл е в това да наложи нещо, което литературната история не е успяла да направи. В този смисъл аз мисля нашия проект чрез сложната динамика на съотнасянето на литературнокритическото и литературноисторическото. И припомням: операции и процедури на литературноисторическото са литературноисторическото утвърждаване, литературноисторическият сюжет, литературноисторическият разказ, вече като готов продукт, отпук – големият литературноисторически наратив, а като алтернатива – литературноисторическата реконструкция. А критическото, което се мисли като предхождащо и първично, съдържа литературнокритическия избор, литературнокритическото оценяване, литературнокритическото предложение, което обикновено предшества останалите процеси. Защо споменавам тези термини, които постулирам в „Литературноисторическата реконструкция“? Защото съм убеден, че пространните проучвания и цялостните реконструкции, които се опитваме да правим на съответните литературни години, ни дават възможност точно, на терен, в ход да видим как стават литературноисторическите случвания и да установим кога едно литературнокритическо предложение има шанс да се превърне в литературноисторическо утвърждаване. Тези особени вглеждания ни дават възможност да проследим сложната динамика на съотнасянето на критическото и историческото и да видим кога върху конкретния терен на литературата някакво явление, някаква творба израства в литературноисторическо явление. Тук искам да добавя и още една разлика между заниманията на проф. Клео Протохристова и конкретно моите. Тя няколко пъти твърди, че заниманията с литературните години отместват последа от фигурата на писателя. И преди всичко това означава съсредоточаване на вниманието върху творбата. Аз не мисля така. Мисля, че няма разлика между двата фокуса на интерес. Ето примери. В духа на моите персоналистични занимания не ми е пречело нито за момент, когато се занимавам и с 1907-а, и с 1910-а, и с 1925-а година, да проследявам особените форми на опубличностяване на фигурите на съответните писатели. През 1910-а например аз проследявам финалния трагически сюжет на любовта между Яворов и Мина. Документално точно и съвсем ясно следвам хронологията на 1910 година до времето на написването на философско-поетическия дневник на Яворов. И именно това съсредоточаване ми даде възможност да открия, че стихотворение, което е пренебрегвано и не му е обръщано особено внимание – „Невинност свята – орхидея...“ – е ритуален отказ на Яворов от поезията. Тоест отпук нататък чрез него той все едно заявява, че повече няма да пише стихотворения, и както знаем, после не е написал нито един стих. Това е ритуален отказ, който се е състоял в контекст, предопределен е от трагизма на тази година. Без проследяването на единния сюжет аз нямаше да достигна до този извод.

По същия начин стоят нещата с 1925 година. Разбира се, в нея се случват най-различни събития. Знаем, че това е втората (след 1910-а) голяма антологийна година, но същевременно това отново е персоналистична година. Ще дам два примера. Единият е сборникът „Пет години“, който опубличносттава *групово* лицата на новите писатели. Този сборник е значещ, важен. Той е и антология, и сборник, и много неща. И същевременно това е годината на затрупаните в катедралата генерали, просто политиката е затрупана. Това е и годината на убитите поети. Убийствата на левите поети е огромно, значещо събитие за цялата литература по-нататък, защото от този момент литературата се разцепва на *лява* и на *друга литература*. Лявата литература все повече не може да конвергира с останалата литература, живее все по-самостоятелно, вгледана във *Великото пролетарско отечество*. И това е значещо за начина, по който функционира за цялата българска литература, чието начало е в груповия персоналистичен акт на 1925-а – едно антилитературно събитие. Нека обаче да кажем, че има години, които са *години на литературата*, но по същество представляват антилитературни години. Те също са предмет на нашето проучване. В някакъв смисъл 1989-а е такава година. Тя е антилитературна. Година, в която писателите загърбиха литературата по много причини. Мисля, че двата проекта – този, който така прекрасно разгръща проф. Протохристова, и нашият проект – имат разлики помежду си, макар че се подпомагат и си въздействат един на друг. Накрая ще кажа, че съществуват няколко важни елемента при работата върху проекта „Годишите на литературата“. Единият е свързан с питането как се съотнасят традиционните годишни литературни прегледи от съответната епоха към съвременните проучвания на *годините на литературата*. Нека припомня, че правенето на литературни прегледи има голяма традиция в българската литература. Като започнем от Алберт Гечев и преди това Вен Тин от началото на XX век, чак до Йордан Ефтимов, който правеше годишни литературни прегледи за сп. „Демократически преглед“ през 90-те години. Как се съотнасят? Как старото списание работи за тези реконструкции? Какво правих с годишнината на едно списание? Имаш ли нужда от други неща, или тези са ти достатъчни? Всеки случай е различен. Има стари списания, и то добри, които изобщо не могат да ти помогнат, докато има други, които покриват около 70% от събитията и процесите – т.е. вътре я имаш почти цялата година. Това е особено валидно за *интердисциплинарните* списания – като „Демократически преглед“ или „Българска сбирка“, които в голяма степен съдържат *годината на литературата*, както е според нашия проект, в интерконтекстуален план. Разбира се, и работата със старите вестници е също много важна. Вестникът е този, който ни дава възможност да реконструираме в подробности хронологията на годината и да видим как се явяват съответните литературни факти, съотнесени към политическите и общосоциалните събития. Няма как да пропуснем и архивите – там също *я има годината*. И да обърна внимание, че истинският историк *не се рови в архивите*, а веднага намира онова, което му трябва. Тук трябва да се добавят и синхронните библиографии, които ние ползваме или сами ги съставяме, допълнени от годишни хронолози и пр. Убеден съм, че всички ние се обогатихме изключително много в работата по този проект, а формулата му „конференция плюс сборник“ е много добре съобразена с логиката на типа изследване на *година на литературата*. И последно, какво да правим с другите години? Как да постъпим с 1901 година? Много неща могат да се кажат за нея. Какво да правим с 1927-а, макар че тя е само на две години след 1925-а, за която вече направихме проучвания? Но пък 1927-а – това е най-малкото годината, в която се появяват „Вечната и святата“, „Старопланински легенди“, умира Боян Пенев... И, разбира се, най-сложното – как да опишем 1944, 1945, 1946, 1947-а? Макар че това са антилитературни времена или по-скоро времена на голямо напрежение, защото пък се раждат и много литературни текстове, те стоят незаобиколими. В случая може би подходът на проф. Клео Протохристова е по-подходящ. Може би тези четири години трябва да прочетем като сноп, отколкото да изберем една-единствена година. Но е безспорно, че без тези години проектът остава незавършен. И нещо, на което много настоявам – една съвсем различна година: 1939-а. Това е годината, в която Европа, *старата Европа* приключва, или както казва Цвайг – остава „Светът от вчера“. Това е годината, включително и в българската литература, която по интересен начин се изживява като крах на *стара Европа*, на българската буржоазност и на прочее светове, с едно силно предусещане за край.

2013 г.

⁴ Вж. Неделчев, Михаил. *Моят поглед към 1956 година* – В: 1956. Съст. П. Дойнов. Нов български университет. С., 2007. (Бел. ред.)

⁵ Вж. Неделчев, Михаил. „Ние, първите граждани“ – една непрочетена книга – В: Пак там. (Бел. ред.)

Още веднъж за едновременността на неедновременното*

Александър Къосев

Пламен Дойнов ме убеди да участвам в тази кръгла маса, макар че аз никога не съм се занимавал с литературни години и не съм работил с този инструмент. От самото начало ще кажа, че въпреки възраженията, които ще чувате, аз гледам на тази инициатива на департамента „Нова българистика“ и на това, което прави и Клео Протохристова, като на нещо крайно позитивно. Нещо, от което има огромна полза за българската литературна наука по няколко линии. Първата линия е епистемологическа. Това променя перспективата на вълеждането, както каза Михаил Неделчев, и открива нови неща. Неща, които не сме знаели преди както в българската литературна история, така и в европейската и световната. Променената епистемологична перспектива ражда променена работна перспектива на изследването. И това означава, че отиваш в архивите и започваш да търсиш определени неща, а не други, и наистина намираш някакви работи, т.е. извършваш изследване по нов начин.

Както каза Клео Протохристова, това води до нов начин на преподаване. Предназначен обаче за определени студенти. И ако студентите се сменят, ще трябва да се смени и методическата схема на преподаване. И на последно място, това води до поредица от прекрасни публикации, които са пред вас. Това са неща, които няма как да бъдат заобиколени, нито пък могат да бъдат проблематизирани като ценност за българската литературна наука. Всичко това за мен са сериозни предимства в сферата на епистемологията. За студентите искам да обясня какво имам предвид, като казвам „епистемология“. Представете си, че не сме литературоведи и историци, културолози и т.н., а сме географи и изследваме терени. Една от техниките на географското изследване е да се лети над терените със самолет, т.е. те да бъдат заснемани и после картографирани. Само че този, който лети със самолета, трябва да си избере височина на летене и оттам да наблюдава терена. Той може да лети ниско и да прави геологически снимки на определени скални жили, рудни находища, може да снима с инфрачервени очи и да вижда едни неща, може да лети на средна височина и да вижда определен тип долини на реки и други обекти от релефа, може да лети много високо и да вижда гигантски планински вериги. Т.е. в зависимост от това как лети самолетът, се виждат различни неща. Българската литературна наука дълго време се занимаваше с големи литературноисторически разкази, които бяха варианти на националните големи разкази. С всякакви уговорки, имаше най-разнообразни дебати тогава, например дали Освобождението е граница на възрожденската литература, или не. По-възрастните си ги спомняме. И тогава се оказа, че 80-те години принадлежат към Възраждането, а не са към следосвобожденската литература. Имаше тогава подобни периодизационни проблеми, които произтичаха от епистемологическата перспектива на литературната наука, от нейния Голям разказ.

Как гледаше тя на своя корпус от явления? Гледаше високо от самолета. Но когато се смени перспективата, се сменя и познанието. Научават се нови неща, получават се нови конфигурации, виждат се нови работи и се изследват по нов начин, преподават се може би малко по-интересно.

Въпросът е обаче да не мислим, че летенето на самолета и погледът на този, който е в него, са равни на собствените структури на терена. Това са две различни неща. Едното принадлежи на познанието, и на неговите техники и процедури, другото принадлежи на самите неща, на разнородни географски факти и на техните собствени структури. Трудното обаче е, че ние нямаме достъп до самите географски факти направо. Имаме достъп само през някакви структури на познание. Много често тези структури на познание биват онтологизирани, т.е. смята се, че те са вече действителност. Въщност те са именно игри на познанието. Все пак трябва да допуснем, че самото явление има своите собствени релефи, своите собствени структури и те са особено важни. Казано на един литературоведски език, това какво означава?

Че литературата има собствено време, собствена темпоралност, тази темпоралност има собствени ритми и че евентуалната задача на литературната наука е да открие собствените темпорални ритми на литературата. Казано така, то изглежда лесно, а когато човек се опитва да го направи на практика, става безкрайно трудно. Ето защо е добре литературната наука да бъде методологически релативистична, т.е. да проигравя различни перспективи към материала си, да играе с различни призми на гледане, да се качва високо и да слиза ниско, и да знае, че това са условности на познанието, и едва сравнявайки тези условности на познанието, ние се приближаваме до собствените форми на литературния релеф. Няма как да се доберем до него направо. Няма непосредено познание. Няма директен достъп до т.нар. литература, нито до т.нар. действителност. Някой смята, че даже и тези понятия са фикции, но лично

аз не смятам така. Смятам, че са неща със собствена структурираност.

И тук започват моите притеснения. Сега искам преди това да изразя едно лично озорчение, че в българската литературна наука дебатите се случват откъснато един от друг. Точно преди около 10 години в департамента „Нова българистика“ ние имамхе дискусия за периодизацията и тогава много неща се изприказваха¹, после Инна Пелева писа, Бойко Пенчев писа², аз писах, имам три текста за методологическия проблем на периодизацията. Днес изглежда, че тази дискусия е текла и протекла, и сякаш няма никакво отношение към литературните години, което, разбира се, не е така. Литературните години са техника на периодизация и тази техника на периодизация трябва да бъде обсъдена заедно с общите методологически проблеми на всяка периодизация. Сега няма да ги припомням, който иска, да чете³. Във всеки случай тъжно е това, че тези неща нямат приемственост. И някак си не е правилно това да бъде така.

Ако се опитаме да поразсъждаваме малко абстрактно за собственото време на литературата и за неговите собствени ритми, какво бихме могли да кажем? На първо място, литературата има собствена темпоралност само тогава, когато е автономна. Навремето, обучени първо през руския формализъм и през Тинянов, и през Пражкия лингвистичен кръжок, и през направления и форми на структурализма, ние бяхме склонни – говоря „ние“: Михаил Неделчев, Клео Протохристова, аз и други колеги, по-възрастните – да мислим за литературата като автономен литературен рег, изолиран от останалия свят, със собствено поетическо

* Изказване на кръглата маса „Годините на литературата – глобални основания и национални характеристики“, София, 3 юни 2013 г.

¹ На 27 и 28 май 2002 г. департамент „Нова българистика“ организира в Нов български университет конференция на тема „Да мислим периода. Проблеми на литературната периодизация през XIX и XX век“. В нея участват Михаил Неделчев, Борис Ангелов, Александър Къосев, Боян Манчев, Биляна Курташева, Балаш Тренчени и Ангел Ангелов, Благовест Златанов, Димитър Камбуров и гр. (Бел. рег.)

² Вж. силно полемичните текстове: Пелева, Инна. *Национално време, континентално време – фигури на непреводимостта – Литературен вестник*, бр. 31, 11 – 17.10.2000; бр. 32, 18 – 24.10.2000; Пенчев, Бойко. *Наше време, тяхно време – Литературен вестник*, бр. 31, 11 – 17.10.2000. (Бел. рег.)

³ Част от докладите, прозвучали на конференцията „Да мислим периода“, са своевременно публикувани: Неделчев, Михаил. *Как периодите поместват литературно-историческите сложети?* – *Литературен вестник*, бр. 22, 5 – 11.06.2002; Къосев, Александър. *Период и екология – Литературен вестник*, бр. 22, 5 – 11.06.2002; Ангелов, Борис. *Персоналните периодизации*. Издателство LiterNet, 10.09.2002. (Бел. рег.)

развитие. Наричахме този проект „Историческа поетика“. Той се оказа – как да кажа – не погрешен, но несъвършен. Отдавна е захвърлен. Защо? Защото, накратко казано, след трудовете на Бурдуйо, но и преди това въщност, и преди Бурдуйо, стана ясно, че автономията на литературното поле е временно историческо състояние, което съществува в определен тип исторически условия, да кажем, от средата на XIX век до средата или до 30-те години на XX век. Тогава може да се говори за автономна литература и тогава относително лесно могат да бъдат описвани стилови смени, смени на формации, макар че, ако се намеси авангардът, става адски сложно и лесно описание на смяната на стилове вече не може да се направи. Във всеки случай първото нещо, което трябва да се каже, е, че литературата, за да бъде описвана с някакви собствени категории, трябва да бъде достатъчно автономна, каквато тя не винаги е. В други епохи тя е вместена в ужасно много други исторически, социални и културни ритми и те се наслаждат един върху друг, произвеждат комплексни ефекти и е много трудно да се сложат някакви ясни граници.

Точно по тази причина евристични подходи като този за литературните години са много полезни. Само че винаги трябва да се помни, че този подход е условен. В него винаги трябва да има здрава доза релативизъм. Както си спомняте, Клео Протохристова цитира Вирджиния Улф, която казвала, че човешката природа се променила някъде през декември 1910 година. Аз бих могъл да попитам: защо тогава не се изследват литературните месеци – декември, януари, февруари и така нататък. Това изглежда смешно, но само на пръв поглед е смешно, защото съвсем традиционен подход е да се изследват литературни сезони или художествени сезони. Т.е. възможни са разни артикулации на литературноисторическия материал и невинаги знаем дали използваме за тази цел структурите на познанието или структурите на литературната действителност. Не бива литературната година да бъде абсолютизирана – аз смятам, че тя е временен методически похват на изследването и това трябва да се помни непрекъснато.

Да се върнем към проблема за собствения ритъм на литературното развитие. Тук има много сложни неща, защото литературата при цялата си неавтономност претендира за особен тип темпоралност. В какво се състои тази особена темпоралност? Подходът към литературните години казва: ние изследваме съсредоточавания, съгъствания, синхронни прояви на много важни литературни събития, които съществуват някак си заедно и между тях се създават връзки, контексти, текат смислопроизводства и т.н. Добре, но какво представлява литературното събитие? Дали литературното събитие представлява публикацията на една книга? Или литературното събитие е тогава, когато тази книга за първи път бива истински прочетена и когато, така да се каже, тя предизвиква промяна във вкуса на публиката, както казва Яус, цитиран тук многократно. Кое е събитието, наречено „Фауст“? „Фауст“ е писан от 1772 до 1831 г, почти 60 години Гьоте работи върху него. Кога

точно се случва събитието „Фауст“? Може би то се случва по-късно, когато в „Залеза на Запада“ Шпенглер започва да говори вече за „фаустически човек“ в европейската култура. Преди малко чухте от Клео Протохристова, която изброяваше какво се е случило през 1968 година. Едновременно с това Клео Протохристова каза: тогава е бил реактуализиран Херман Хесе. Но Херман Хесе публикува „Сидхарта“ през 1922 г., а „Степния вълк“ през 1927 година, почти едновременно с „Мечо Пух“. Интересно е дали между „Степния вълк“ и „Мечо Пух“ могат да бъдат открити някакви връзки? Но Хесе е заживял отново през 1968 г. – към кое литературно събитие и към коя литературна година да го отнесем? А още преди „лялото на любовта“, през 1962 година се е появил великият роман на битническата литература „Полет над кукувиче гнездо“ на Кен Куси. Гледах наскоро постановката на Александър Морфов и ми се стори, че той никога не е напускал 1962 година, живее си там и поставя Кен Куси едно към едно, сякаш двамата са битници и битническата епоха никога не е отминавала, и сякаш контекстът, в който живеем, не е съвсем различен, не съществува нито Милош Форман с неговия филм, нито прекрасната българска постановка на Красимир Спасов от 1979 г. Морфов си живее в своето хипарско време, което за него не отминава; той мисли по този начин и режисьорските му решения са от тогава. В коя година да го поместим? И дали да не се вгледаме в това, което медийните теоретици наричат „медийна темпоралност“ – че едно и също произведение живее различни животи във всяка нова медийна адаптация...

При голямо напрежение на тълкувателската способност, с която литературът винаги е изобилно надарен, връзки между близки и далечни явления със сигурност могат да бъдат открити. Възниква следният въпрос. Дали моят син, комуто аз чета „Мечо Пух“ - той е на 8 години и не знае нищо за интризите при откриването на Северния полюс, в които са замесени Роберт Пири, Фредерик Кук и Роалд Амундсен - разбира „Мечо Пух“ погрешно? Той не знае първичния контекст на „Мечо Пух“ и не подозира иронията в „откриването на полюса от Пух“? Не, все пак аз смятам, че той разбира „Мечо Пух“ съвсем правилно. „Мечо Пух“ – и това е основно качество на всяко литературно произведение – живее не само в своите тясно контекстуални животи. И най-съществената характеристика е, че претенцията за литературно време се състои в това, че литературата живее трансконтекстуален живот. Тя надскача и прескача контекстите. Идеята за класика, идеята за вечно траене на литературните текстове, идеята за невидимото наследство от съвременници на всички епохи, такова е определението на Сент-Бьов за класик, означава, че времето на литературата е вечността, транстемпоралността отвъд контекстите. Когато литературната история реконструира обратно началните контексти, от това следват най-различни неща. Може би днес няма да приемем вече „литературната вечност“ на Сент Бьов – но ще помним, че литературата надскача своя контекст на създаване, за да попадне в друг, но и в новия контекст нейните произведения не са завинаги вкоренени, те притежават способност да се откъсват от тях и да заживяват нови, непредвидени животи.

Литературната година със сигурност е полезен похват, съвсем не казвам, че не е полезен. Обаче дали понятието не предава, така да се каже, самата същностна претенция на литературата? Да устоява във времето, да бъде класика, да прескача всеки конкретен контекст. Старата претенция за литературна вечност от 1982 година нататък, когато са започнали критиките на каноните, започнаха да я деконструират като идеология. Тогава думата „класика“ беше сменена с думата „канон“ и започнаха феминистките и постколониалните оспорвания на каноните. И сега се смята, че класическото време не съществува всъщност, то е идеологическа фикция на самата литература и че самата литература съществува винаги контекстуално. Но някак си странно тя прескача от контекст в контекст. И едно и също произведение бива прочетено по радикално различни начини в различни контексти, големите произведения не се интересуват от постколониалните критици и се появяват в най-странни нови контексти. Тъкмо тази странност на литературната рецепция изпада от проблема за годините, защото проблемът за годините е фиксиран в проблема за литературната продукция. И това са така наречените литературни събития. Но литературата, както каза правилно тук Морис Фадел, и аз съм съгласен с него, не е само литературна продукция, автори и творби. Тя представлява не просто институция, тя представлява изключително сложен комуникативен процес, частично институционализиран, не целият институционализиран. Така че при всички положения, ако времето на класиката и литературната идеология не съществува истински, съществува някакво друго време, транстемпорално, което, да кажем, Гадамер нарича *Wirkungsgeschichte* (история на въздействието). Това е историята на въздействието на една творба, а пък Яус и цялата рецептивна естетика се занимават с откриване на превъртанията в естетическите хоризонти и различните тълкувания, и т.н. Кое именно приоритизираме? Това е ключов методологически избор. Вие виждате как литературата съществува в много пластове от време и те имат различни ритми, и ритмите не съвпадат. Впрочем едно от качествата на подхода на литературните години е, че той може да хване в себе си тъкмо хетерогенността, онова, което Козелек нарича „едновременността на неедновременното“. И това е едновременно негово предимство, не е и негов дефект. Възможно е той да забрави това, което винаги трябва да се помни: че литературната темпоралност е многопластова и адски объркана, и комплексна, и тя работи едновременно с много ритми. Литературата няма единно време, тя живее в множество темпоралности. Навремето в един проект,

в който и аз участвах, проект за литературна история на Източна Европа, се говореше за възли, темпорални възли, вместо за периоди – съгъстявания, но не съгъстявания единствено на литературната продукция, а съгъстявания от друг порядък, в които се пресичат едновременно социални, културни, военни, дипломатически и може би литературно-продуктивни, а защо не и литературно-рецептивни ритми. За съжаление този проект не беше реализиран добре, но идеята по принцип си остава.

Тоест, аз описвам, говорейки за темпоралността на литературата, реалните трудности да се установи *кое е времето на литературата*. Тези трудности трябва да бъдат осъзнати, от което не следва, че трябва да се откажем от проекта за литературните години. Трябва обаче да помним неговите дефекти. И аз ще изброя няколко такива дефекта, които според мен са важни и не бива да бъдат забравени. На първо място, както вече казах, той фиксира вниманието на литературния историк повече върху литературната продукция и по-малко върху литературната рецепция. Това време е отминало в литературознанието и някак си балансът между тези две страни на литературния процес трябва да се пази. И трябва вероятно да се изследват литературните години и от гледна точка на събитието на четенето. Това е много трудно. Адски трудно, защото свидетелства за това почти не са запазени. Четенето е един слабо запазен в архивите процес.

На второ място, употребяват се думи като „съгъстявания“, „концентрации“, „синхронни срезове“ и т.н. Тук ще ни помогне добре да се ориентираме в тази литературоведска метафорика един статистически термин – това е терминът „дисперсия“. Представете си, че тече пред мен една лента и има заг мене един взвод стрелци, които стрелят и уцелват в лентата. Ще се получат някакви съгъстоци, съгъстявания от отстрел и нещо като размит облак от попадения. Ще бъде много трудно да е сложи граница между едно съгъстяване и друго съгъстяване. Трябва да се помни, че думата „година“ е механичен похват за поставяне на удобни граници. Впрочем по тази причина тези, които употребяват метафората за годината, непрекъснато са принудени да правят уговорки. И те винаги казват: „Да де, но тя не свършва точно на 31 декември, тя свършва малко по-късно“,

а кога точно по-късно – дали на 15 януари, или, да кажем, на 27 февруари, или пък свършва след две години – някак си това не е много ясно. И възниква въпросът дали в периодизирането през години няма нещо чисто механично, чисто календарно, в последна сметка произволно и нямащо общо със собствените процеси на литературата. Има една такава вече гилдийна митология около това, че едни години са литературни, други години са антилитературни, трети години са празни и така нататък. Ако мерим така само по години, а не търсим съгъстяванията и разните ритми, без непременно да ги наричаме години, тогава

могат да се получат странни парадокси и обяснения, извинения и всякакви метафорични пируети около проблема за границите. Този проблем с календарното понятие „година“ не може да бъде решен. И това трябва да се помни. То е условен похват. Освен това, когато говорим за съгъстяване, винаги трябва да помним, че не е много ясно какво е литературно събитие. Ние говорим за съгъстяване на литературни събития, но не сме дефинирали какво представлява литературното събитие и това е проблем. Проблемът за годините не може да вземе добре предвид факта, че по време на тези години някакви класически произведения на една или друга литература продължават да имат класическо траене. Те са били и продължават да бъдат траещи, появяват се нови неща, но те са четени, връжвявани – очевидно участват в литературни процеси, заедно с новото. И те са такива и в „празните“ години, оказвали са своето траещо въздействие, независимо от това, че видимо, външно, през тази година не е имало никакви събития. Те са си стояли на фона, така да се каже, и са упражнявали класическо въздействие. Без непременно да стигаме до крайностите, че те живеят в някаква светска вечност и така нататък.

Сега, подходът за годините, както според мен Клео Протохристова доста добре показва, има една скрита окултна тенденция. Той започва да конструира едни мистични съвпадения и да търси връзки там, където тези връзки са вече съмнителни. Това, разбира се, много симпатично създава, как да кажа, чар в стила на литературния историк. Но не винаги съвпаденията значат нещо. Понякога са си просто съвпадения и не от всяко може да изскочи литературноисторически заек.

И може би най-важният дефект – вглеждането в свърхдетайли. Ако си представя, че самолетът се плъзне ниско по терена и започне да наблюдава, да кажем, от 20 метра, от 30 метра терена, той ще види ужасни подробности. Перспективата на годините създава подобен тип тенденция за близка реконструкция. И оттам се извличат най-невероятни неща, автори напълно забравени, за които Мишо Неделчев съжالياва, че не са били възобновени, и твърди, че срещу закоравелия български литературоведски канон те нямат шанс. Няма закоравял български литературоведски канон. Има кандигатстудентска схема. И тази схема се разрушава, защото се разрушава в момента, защото това се случва и с кандигатстудентския изпит. Но това е дълга тема. Въобщие идеята, че има твърд български литературен канон, е много вредна и много погрешна. Нищо такова няма. Българският канон като литературна институция е нестабилен, недонаправен и объркан, за разлика от други национални канони. Но да не се отклонявам от темата. Връщам се към проблема за близката перспектива. Близката перспектива води до близки и плътни реконструкции на факти от миналото и създава усещането, че се върши много конкретна литературноисторическа работа. Но от това на първо място следва т.нар. пълзаци емпиризъм, безкрайно вглеждане в безкрайно делимите факти и фактчета, без въпроси кое е релевантно за историческата реконструкция и кое – не. Освен това близкото вглеждане води до идентификация с персонажите от онова време, а това пък може да ни зарази с конфликти, партийните страсти и идеологиите на миналото. Тоест, потъване в това, което Пенчо Славейков би нарекъл врявата на деня. И често пъти започваме да смятаме за историческа истина именно идеологиите на миналото, скандалите и враждите му. Теренът е нестабилен – понякога е добре тези неща да бъдат забравени, а не да бъдат непременно припомнани. Така че за мен най-големият проблем в подхода на годините е склонността

да приемем врявата на деня от минали времена за чиста монета и да я превърнем във факт, който не просто трябва да бъде исторически реконструиран, ами трябва да се удавим в неговите подробности. Това си е старомоден филологически позитивизъм. Само позитивистичната история иска да събере и реконструира всичко, една невъзможна амбиция. Съвременната литературна история обаче, за разлика от нея, не просто реконструира определени факти, а изследва траещите литературни ценности и техните бързи и бавни ритми. И тук понякога можем много да объркаме нещата, защото литературноисторическата реконструкция просто невинаги е съпроводена с това, както Михаил Неделчев каза, с критически дебати, съвременни критически дебати. В последна сметка трябва винаги да помним, че когато четем миналото, го четем от съвременна гледна точка. Няма друга гледна точка. Само че тази съвременна гледна точка е полемична и множествена, самата тя е контроверсна, изпълнена с напрежение, различни позиции, партии и така нататък, но е съвременна. И реконструкцията никога не е някаква обективна реконструкция. Това е реконструкция от съвременна гледна точка, или по-добре казано - от съвременни гледни точки и техните отношения. Подходът на литературните години със своята привидна хронологическа обективност рискува да пренебрегне това.

2013 г.

Години и граници*

Бойко Пенчев

Аз тук съм в малко особена позиция. Също като Александър Кьосев бях поканен от Пламен Дойнов да предложа своите размишления върху един проект, в който не съм участвал. И аз се съгласих, тъй като го намирам за едновременно интересен и сполучлив. „Годините на литературата“ е литературноисторически проект, към който вече съжалявам, че не съм се включил, тъй като разбирам, че той е пред закриване. За да не бъда заподозрян в обичайната в подобни случаи куртоазия, ще си споделя и забележките. Наистина смятам, че този проект не е някакво случайно хрумване на Михаил Неделчев и Пламен Дойнов, а отговор, или по-скоро търсене на решение на една много сериозна криза в писането на литературни истории през 90-те години. Пламен Дойнов напомни тук за онзи разговор с Михаил Неделчев от 2007 година, когато за първи път беше публично заявена идеята за „година на литературата“, в случая – 1907¹. Аз бих припомнил, че няколко години преди това в редица текстове нашите колеги Инна Пелева и Албена Хранова² предложиха един също толкова радикален тип литературна история, който сякаш се отказваше напълно от традиционния литературноисторически дискурс. На техния фон проектът на департамент „Нова българистика“ изглежда малко по-консервативен и в някакъв смисъл по-приложим, по-добре прицелен към евентуални институционални употреби. Всъщност защо литературната история се оказа в криза през 90-те години? На първо място трябва да кажем, че това беше една празнично преживяна криза. Защото тогава, от една страна, имамхе рухване на идеологиите – било то марксистката, било то ортодоксално националистическата. Малко след това рухна и либералната идеология. Всичко онова, което беше крепilo традиционните литературни истории като разказ за живота на нацията във времето, изведнъж се оказа под въпрос. И автоматично това породи въпроса: а какво правим с литературата? Тя как се развива? Ясно е, че онези емблематични за времето на Тодор Живков модели от типа „гръбнакът на българската литература е политически – вървим от Ботев през Смирненски към Вапцаров“, се саморазобличиха. Но какво трябваше да дойде на тяхно място? От една страна, рухват големите идеологически разкази, от друга страна, заради силното влияние на модерната литературна теория, се появи основателно съмнение в есенциалистките схващания за литературата. Ние изгубихме увереността, че знаем какво е литература. Така се получава нещо парадоксално. От една страна сме свободни да пишем литературна история без опеката на партийни секретари или някакви други идеологически лица. Добре, нека тогава да я напишем чисто литературна, автономистка и пр. И тук се появява вторият момент – да, но сега пък не знаем какво е литературата. И се появяват напрежения, усъмнявания: например какво да правим с уж слабите, уж периферни автори или пък с уж слабите и периферни текстове вътре в корпуса на даден автор?

Според мен тази идея – за годините на литературата, на пръв поглед появила се случайно, съвсем неслучайно получи такава тежест и развитие. Започнала на шега, тя вече даде един много сериозен резултат; беше свършена страшно много работа. Аз само със завист мога да гледам на едно такова начинание, което не останало на равнището на проекта, т.е. на ниво обещания. Не е просто: „Дайте сега ще ви кажа нещо умно“ или „ако ме слушате, ще направим нещо страхотно“. Нещата се получават. И най-важното – този проект ангажира колегията. Едно е да имаш хубава идея, била тя на Михаил Неделчев или на Пламен Дойнов, с някакви вариации, друго е да запалиш още пет, десет, петнадесет, двайсет души. А точно това очевидно се получи.

И тук вече минавам в критичен режим, режим „Александър Кьосев“. Моите съмнения и възражения всъщност не са съмнения, а по-скоро питання, които нямат ясен отговор. Първо, ясно е, че самото понятие „литературна година“ е условно. Но освен че е условно,

^{*} Изказване на кръглата маса „Годините на литературата – глобални основания и национални характеристики“ – София, 3 юни 2013 г.

¹ Вж. интервюто: Дойнов, Пламен. *Михаил Неделчев: Аз знам, че ще има 1907 година!* – *Литературен вестник*, бр. 22, 28.06 – 4.07.1995. (Бел. рег.)

² Вж. статиите от средата на 90-те години на XX век: Пелева, Инна, *„Не арфа яснозвучна с душата ми съзвучна“ (към проблема за посоките на четенето)* – *Литературен вестник*, бр. 26, 1995, и Хранова, Албена. *Вазов. Вононагласяването. „Бръчков, тоест Станка“* – *Литературен вестник*, бр. 3, 1996.

то е и почти винаги ретроспективно създадено. Тук в изказванията на Михаил Неделчев, а може би и на проф. Клео Протохристова, прозвучаха от време на време фрази като „времето го налага“, „от само себе си се оформя“ и така нататък. Аз имам съмнение именно в това „от само себе си“. Дори ако вземем толкова често споменаваната 1968 година, ще видим, че тя е мит, и то изцяло наш мит. Мит, който беше актуализиран от паралитературни полемики като тази между Виктор Пасков и Георги Господинов³. И не само от тях, разбира се. Темата за 1968 година очевидно е наша тема и наш мит, който няма нищо общо с онова, което е било важно и значимо за авторите, писали през 1968 година и влезли в някакви свои полемики тогава. За мен това е нещото, за което винаги трябва да държим сметка – че ние малко или много съчиняваме тези години като обособени цялости, съчиняваме ги ретроспективно, по силата на своите схващания за ценност, важност, каноничност и т.н. В това няма нищо лошо. Всъщност винаги така се е правело. Михаил Неделчев казва: „Ние не сме пълзящи позитивисти“. Да, това нашето е един крилат позитивизъм, само че въпросът е какви са крилата? На какво лети този позитивизъм? Когато се каже „литературна година“, аз бих разсъждавал, най-малкото бих се сетил и за един съвсем различен подход. Литературната година не е просто календарната година, в която излизат някакви произведения и се случват определени дискусии и т.н. – литературната година е **образ**, който литературата създава за някаква важна година или дата от националната или световната история – макар че то пък кого ли го интересува световната?! Един такъв ракурс отваря нови въпроси. Какъв е например образът на 1876 година в литературата? Как той се съгъстява или пък разпилява? Какъв е образът на 1923 година? Не литературата на 1923 година, когато просто няма нищо, защото всичко много бързо е ставало, а 1923 година след 1923-та, включително например в „Иван Кондарев“ на Емилиян Станев. Няма съмнение, че литературата и културата като цяло в различни периоди са имали съзнание за тази година, за тези събития и т.н. Имали са един път едно виждане, друг път друго, имало е съгласуване на вижданията, някъде може да има разминавания, но така или иначе сме сигурни, че това не е наша приумица, не сме си въобразили 23-та година – не защото има такава година в календара, а защото имаме литературно съзнание за нея. Литературно съзнание, което се променя във времето – било то за 1923-та, за 1918-а или за 1876 година. И това като част от изследването на литературното и културното самосъзнание ми се струва напълно легитимен предмет на изследване.

Явно е, че хората от департамента са се отказали от този подход, може би напълно съзнателно, именно за да може подходът към годините на литературата да бъде изграден по обратния начин. Вие, грубо казано, търсите „обективно“ какво е ставало в дадена година. Така обаче на преден план излизат именно нашите – гумата „нашите“ беше в заглавието на изказването на Михаил Неделчев днес – литературни години. Не кои да е, а важните за **нас** години.

Тук разпознавам едно желание да се върне автономността на литературата, да се излезе от тази решетка или този кафез, в който големите дати и години в националната история автоматично предопределят някакви образи в литературата и няма мърдане оттук нататък. Не е случайно, че повечето от тези години, годините на проекта, са години или отвъд голямата история на България, или имащи по-друго отношение към нея. Най-емблематичният пример, този, с който всичко започва, е 1907 година. Абсолютно неисторическа година, празна от гледна точка на историята година. Но за нас особено любима.

Е, разбира се, има едно пресичане в 1907 г. между история и литература, заради закриването на университета и прочее, но като цяло, поне в моите очи, това е година, в която ние сме свободни да видим литературата и интелегенцията най-после еманципирали се от задачите, които им чертае така нареченият политически и социален дневен рег. Пак казвам, това е едно много благородно начинание да завъртим нещата около автономността на литературата. Не е случайно, че и в своите тезиси Пламен Дойнов акцентира върху този момент и това вече беше споменато сега – че когато се прави такъв срез на дадена година, едно от нещата, които винаги се следят, е именно прегоговарянето на литературната автономност. Да кажем през 1956 година някакви хора тръгват много смело, според тях, да разширяват социалистическия реализъм, което от наша гледна точка изглежда абсолютно маловажно, но очевидно тогава не е било така. И това е възбудило огромни страсти. Например един Емил Манов, който сега не изглежда важен и човек се пита

³ Вж. текстовете от пролетта и лятото на 2008 г. на В. Пасков: Пасков, Виктор. *Тъпият номер с човеешкото лице – L’Europeo*, № 2/ 2008, с. 10–14; Пасков, Виктор. *Noli me tangere!* – *Новинар*, 21.06.2008, и на Г. Господинов: Господинов, Георги. *1968 – присъствие и отсъствие – Дневник*, 24.04.2008; *Битката за 68-ма – Дневник*, 20.06.2008; *Моето поколение също има право да си спомня – Новинар*, 21.06.2008; *1968 – спомени от една неслучила се година – Дневник*, 7.08.2008. (Бел. рег.)

какво толкова е правил, тогава съвсем обосновано се е възприемал като голям бунтар. Връщам се към своето основно опасение – това, че ние създаваме тези години ретроспективно, угрово. И въпросът е: ако ги създаваме ретроспективно, тогава, малко или много, с нашите схващания, очаквания и прочее, какво търсим в тях при тази ретроспекция? Дали не пренасяме собственото си литературно съзнание и знание за това какво се е случило след това върху литературното съзнание на съответната година? Ще бъде съвсем кратък, без да разгръщам тази идея. За мен има голям смисъл в тези занимания с литературните години, ако търсим това, което Райнхарт Козелек нарича „едновременност на неедновременното“. Тоест, годината да бъде срез, в който разказите замират или се пречупват, сблъскват се с потенциални други разкази, каноничните тогава автори се сблъскват с каноничните след това и т.н. Тоест, да търсим хетерогенното, различните етажи, различните слоеве, а не подобното. Тъй като предположението е, че ние малко изкуствено тръгваме към емпирията, има опасност да си създадем онова подобие, което ни трябва. И тук аз нямам предвид подобното в смисъл на еднаквото, в никакъв случай. Имам предвид опасността да търсим подобие не просто като единство, а като съгласуваност или тенденция – една друга, по-добре позната дума от традиционната литературна история. За мен проектът „Годините на литературата“ е начин да се излезе от ограниченията на телелогичната литературна история с нейните йерархии, опит да се излезе от клещите на канона и автора като централни понятия на литературноисторическото писане и говорене. Сега, разбира се, например Михаил Неделчев си държи на автора и на персоналистичното. При Пламен Дойнов имаме по-друг тип разсояване. Но като цяло тази евристична възможност според мен е използвана много силно в този проект.

Единственият проблем е дали ние, бягайки от автора и канона, слизайки на едно по-емпирично равнище, леко сваляйки самолета, по метафората на Александър Кьосев, всъщност няма, без да се усетим, да внесем отново своите представи за каноничен автор, за важност, значимост и т.н. Това е неизбежно може би, но поне да си даваме сметка за него. Идеята да търсим хетерогенното е лесно да се постулира, но е много трудно да се постигне. Защото трудно можем да се освободим от своето знание за онези подрегби, в които авторите от дадена година след това ще влязат, за онези констелации, които по-късно ще бъдат формирани. Тоест, ако искаме да бъдем така чисти синхроници, би трябвало да четем, да кажем, 1968 или 1956 година така, сякаш всички онези автори, за които говорим и които анализираме, на 31 декември са били разстреляни. И край – готам е свършило всичко с тяхната дейност. Коемо, разбира се, е невъзможно. Моето мнение е, че макар и на пръв поглед да заобикаля трудно решимите въпроси на канона и автора, този проект отново ги поставя. Отново се появява въпросът:

добре, археологизираме някаква тема, виждаме я разгърната примерно при Яворов, също така и при Иван Грозев. И какво накрая става с Иван Грозев от цялото наше занимание? Ние сме се обогатили, разбрали сме повече неща, може би, за символизма, но как след това този археологизиран Иван Грозев получава някаква социална валидност? Като правим тези наши акции с годините, в крайна сметка променяме ли канона и въобще литературната история, или не? Или просто правим една пристройка с едни такива разнообразни експозиции към основното здание на литературната история? Въпросът не е само за периода и за канона. Много сложен е и въпросът с едно понятие като „дух на времето“, който винаги се появява, когато вземем една година и започнем да намираме: „аха, ето ги тук новите автори, ето го тук, да кажем, Пруст започва нещо да замисля,

Томас Ман вече е публикувал нещо“. Ние правим тази реконструкция, знаейки кои са „прогресивните“ в дадената историческа епоха. Сега, разбира се, много продуктивно е да използваме онези години, в които имаме някакво очевидно пречупване, някакъв сблъсък между новото и старото. Такива има и те донякъде са уловени. Но ми се струва, че за тази цел и един по-традиционен подход също би свършил работа. Бих се запитал: имаме ли манифестни години, в които можем да посочим сблъсъка на фронтовете? А какво правим с граничните спрямо голямата история години, или те изпадат от този модел? Например какво правим с 1944 година! Моделът като че ли работи по-добре в едни по-средни години, в които голямата история спи, а литературната кипи. Обратно – когато голямата история кипи, сякаш литературата или изостава, или е избързала, или я няма, или нещо друго се е случило. Тоест, какви години да търсим, кога моделът ще е най-продуктивен? Това може би трябва да бъде осмислено.

И накрая – последното ми хрумване. Имаме ли празна година? Можем ли да си представим, да намерим, да реконструираме една празна, мъртва година, в която съвсем нищо да не е станало? Има ли такава година? Някак си всичко да е дефектирало. Но защо е дефектирало? И така нататък. Като цяло най-сложният въпрос, на който аз не мога да дам отговор в момента, разбира се, е за съотношенията между социалното и литературното време. В някакъв смисъл и Александър Късове говореше за това. Това, което тук се каза, е много интересно. Ако разгледаме 1968 година, можем ли, освен всички тези големи и малки автори, които са публикували тогава, да отворим и списание „Жената днес“, и списание „Лов и риболов“, за да видим какво се случва там? Там, между другото, също има разкази, макар и ловджийски. По тематичен път ли става това успоредяване между литературното и нелитературното? За мен това е големият въпрос. И това е големият потенциал въобще на подхода и на проекта – че наистина ни дава възможност да видим границите. А те са много – границите между литературното и нелитературното. Това са моите забележки, но те са, така да се каже, колкото да кажа нещо, а иначе благородно завиждам на дотук стигналото начинание.

2013 г.

Около понятието „годините на литературата“*

Морис Фигел

Проектът „Годините на литературата“ ни дава възможност да мислим литературната история по различен начин. Не като хронологично развитие на случващото се в „литературното поле“, а прекъснато, като отделни точки, в които това поле бива изследвано. Защото всъщност този проект е следствие от едно друго виждане за времето. Времето – не като постъпателен развой от минало към бъдеще, а като обособени мигове, в които литературата проявява себе си. „Литературната година“ е всъщност и времеви, и пространствен концепт. Времеви, понеже тя „изниква“ от определен времеви котинуум, откроява се от него, подобно на остров сред водата; и пространствен, понеже тя е „място“, средоточие, в което мисленето за литературата намира опорна среда. Идеята за годините на литературата позволява литературата да се обсъжда в нейната цялост. Обичаме да употребяваме обобщаващото понятие „литература“, но рядко се опитваме да го конкретизираме. Защото самата конкретизация не е лесна. Как да се говори за цялото на литературата? Къде е представено то? Ето защо предпочитаме да се спираме на отделно произведение, на група имащи отношения помежду си текстове, на определен жанр. А анализът на литературната година е анализ на всички литературни явления, случили се в рамките на един дванайсетмесечен период.

Същевременно понятието „Години на литературата“ не ни ограничава само до полето на литературата. То е обърнато към взаимодействията на литературата с „извънлитературната“ реалност. Всъщност

* Текстът се основава на изказване, направено на кръглата маса „Годините на литературата – глобални основания и национални характеристики“ – София, 3 юни 2013 г.

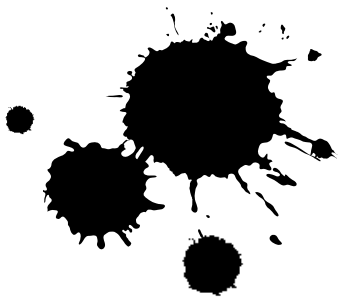
много „години на литературата“ съвпадат с важни политически и социални събития: 1907, 1968, 1989. Във всички тези години литературата не е просто „част от пейзажа“ на протичащото. Тя не илюстрира онова, което е станало в определена година, а оказва влияние върху него. Литературните произведения не са маргинален придатък към случващото се или изолирана област, те са съществена част от събитията. Ето защо „годините на литературата“, макар и далеч да не са само литературни, все пак принадлежат на литературата.

Дори и затворени само в определен времеви отрязък – една година – годините на литературата са потенциално безкрайни. 1968 не се ограничава само до българската литература или до източноевропейските литератури, тя има глобално литературно влияние. Оттук – и антиканоничната същност на понятието „Години на литературата“. Изследователят, свързан с това понятие, не се насочва само към престижните, важните, повтаряните литературни произведения, публикувани през годината, а е свободен да се обърне към цялата литературна продукция през този период, включително към онази литературна продукция, която не е получила читателско внимание или е била подлагана на дискриминация. Потенциалната безкрайност на литературната година и антиканоничната нагласа, която определя изследването ѝ, свързват понятието „литературни години“ с литературоведската идея за „световна литература“.

Понятието „литературни години“ привилегирова понятието „списък“. „Литературните години“ са всъщност списъци с произведения. Това предполага промяна на литературоведската методология: близкият прочит става проблематичен. Изследването на литературните години изисква сравнителен и контекстуален подход. Ала така е само на пръв поглед. Присъствието на една литературна година, на нейните особености, не обхваща цялото на произведението. То винаги е съсредоточено в определени негови елементи. Разкриването на тези елементи няма как да се осъществи без помощта на близкото четене. Ето защо изследването на литературните години ни изправя пред предизвикателството, с което се сблъскват всички методологии, които се стремят да напуснат границите на конкретния текст (включително, разбира се, стратегиите на четене, свързани с идеята за „световната литература“): съчетанието между вниманието към отделното произведение, към неговите съставки, с усета за връзката с други текстове и с контекста.

Теоретичен конструкт ли са литературните години? Очакваният отговор е положителният. В литературознанието отдавна е по-силна невярата в обекта, привилегирована е идеята, че той е проектиран, че е резултат на различни институционални и властови сили. Ала литературните години живеят в спомените на читателите и авторите като събития, които са променили както тях, така и литературата. Литературните години пораждаят както нови авторски стратегии, така и нови читатели. След стихосбирката на Константин Павлов „Стихове“, излязла през литературната 1965, разбира се, продължават да се пишат маразмени соцреалистически стихове, а читателите не престават да са приучавани да виждат в литературата на НРБ ценностите на бъдещото комунистическо общество, ала литературният изследовател усеща, че през 1965 г. се е случило нещо същностно, че литературата вече не може да се пише или чете така, както е утвърждавано преди книгата на Павлов.

2013 г.

Разминаване: Лора Каравелова и „русенският красавец“...

от стр. 7

Общо за книги, вестници и списания са били похарчени над 51 хиляди лева. Настоятелството се гордее, че година по-рано, тоест също по времето на г-р Дренков като председател, са били сформирани народен хор със състав от 80 души, който изпълнявал предимно творби от български композитори. Но още по-забележително постижение смятат създаването на детски театър, поставил седем пиеси. Интересът бил голям – четиридесет и двата спектакъла били посетени от 22 хиляди души, сред които две хиляди деца от околните села.

От отчета за 1933 г. разбираме, че г-р Иван Дренков отново е председател на настоятелството от 1 януари до 26 март 1933 година. Тежка болест го отнася в разцвета на живота му. Какво влияние е оказал върху дейността на читалището съдя по два факта. Отчетът за 1933 г. не само следва структурата на отчетите, правени от г-р Дренков. Заимствани са цели абзаци, отнасящи се до по-обща оценки, задачи, направление. Благодарение на усилията му от предната година да се повиши качеството на изнасяните лекции, в Сливен са гостували проф. Димитър Михалчев, проф. Любен Диков, проф. Иван Кинкел, проф. Александър Балабанов, писателят Добри Немиров, поетесата Яна Язова. Съвсем заслужено след смъртта си г-р Иван Дренков е обявен за почетен член на читалище „Зора“. Особен интерес представлява броят на най-дълго излизалия в Сливен вестник „Правда“ от 24 март 1934 година⁶. Под главата с огромни букви пише: „В памет на Д-р Ив. К. Дренков, по случай годишнината от смъртта му“. На първа страница са поместени статията „Тъжна годишнина“, подписана от „Йов“, спомен за покойния от проф. Ал. Балабанов и началото на подлистника „Изгубени тетрадки“. Ще разгледам по-подробно съдържанието на този паметен брой, тъй като от него узнаваме много неща за „русенския красавец“ г-р Дренков и за отношението на околните към него. Наистина ли този човек е бил „нищожество“, „глупак“, „скучен“, наистина ли не е бил желан в компания? Верни ли са тези обвинения или почиват единствено на факта, че Лора Каравелова не го е обичала, че са я омъжили насила за него, че интересите им са се разминавали и характеристиките им не са могли да се синхронизират в битието им като съпруг и съпруга, като семейство? До каква степен мненията на хора,

⁶ Вж. *Правда*, Сливен, 24.03.1934. Изказвам моите най-сърдечни благодарности на г-жа Росица Иванова от отдел „Краснание“ на Регионалната библиотека „Сава Доброплодни“, на която дължа справката къде и какво има публикувано за известния в града през първата половина на XX век адвокат и обществен деятел.

които цитирах в началото, отразяват истината, или това са предубеждения на съперници за вниманието на Лора, на влюбени, ревнуващи, хвалещи се с въображаеми, а някои и с реални завоевания на чашка, в мъжка компания, без задръжки и свян? Дните, изминали от смъртта на г-р Иван Дренков, твърди „Йов“, изтрили „недостойната вражда“, която изпитвали някои безсърдечни хора, пребиваващи в „сладостна дрямка“. Дистанцията от една година поставила нещата в правилна перспектива, избистрила общественото мнение, пробудила заспали съвести, отричали преди „мъченическият му живот“ и изпитващи оправдан страх, че ще бъдат обвинени като „върли съучастници“ в конспирация. През изминалата траурна година злобата се подкосила, клеветата отстъпила място на преклонението. Проф. Ал. Балабанов си спомня за студентските им години в Германия. Макар той да следвал в Лайпциг, а Иван Дренков в Хале, те често се виждали. Описва го като усмихнат, приказлив, лобопитен, активен. Действал винаги, когато трябвало да се защити кауза или да се прояви решителност и смелост. Добавя нещо важно, което обяснява мотивите на Ек. Каравелова да го избере за свой зет: „Дренков има рядкото щастие още от рано да стане първият младеж между видни политици: Рашко Маджаров, Ал. Малинов, Андрей Ляпчев. Той бе винаги дурен да бъде ангажиран във важни финансови проблеми съобразно с академическата му подготовка. Там той още от рано се запозна с гнета на държавните работи, с нерва на държавата в тая голяма школа на живота при такива дейни професори“. Да не забравяме, че в периода 1908–1910 г. е бил народен представител и често е изнасял речи. Балабанов подчертава, че г-р Иван Дренков остава през целия си живот верен на политиката, което обяснява партийно мотивираните вражди, за които говори „Йов“. Но успоредно с политиката, свидетелства професорът, „той държеше здраво и за духовната дейност в народа, за всичко, що е наука, литература, изкуство, общественост. Така той следеше с подробности културното развитие на нацията и взимаше в него живо участие“. Последно се видели, когато покойният бил вече тежко болен на легло. Но това не му попретило да е весел, в настроение. На втора страница на вестника има няколко думи „За сърдечния и жизнерадостния“ от писателя Стефан Гириков. Определя го като незаменен другар в срещи и тържества, приятен събеседник, отличен оратор и деец в културни и обществени начинания, от чиито уста се леели „необикновено сладко-звучни народни песни“. От годините на тяхното близко общуване в съзнанието му оставал да живее „стройният и внушителен силует на веселия

приятел, другар“. В краткия си текст възрастният журналист прави една впечатляваща характеристика на г-р Иван Дренков: „Имаше в него нещо благородно, великодушно, честно, джентълменско. Като човек и гражданин, в политическите и обществени борби, културните и националните начинания и усилия, той влагаше дълбоко съзнание за честно изпълнение на дълга. Отличителна и силно изпъкнала черта у него беше беззаветната му, дори фанатична любов към родното и народното: величието и обединението племето ни, от една страна, и близко общение с народните маси, с техните песни, обичаи, традиции, от друга, – ето кое въодушевяваше и пълнеше с трепет сърцето му. Въпреки културата си, Дренков си остана в дълбочините на душата чист български непоковарен селянин: простодушен, добродушен и великодушен“.

Подобна е оценката и на друг сливналия – Б. Пеев: „Той обичаше всичко, което обича народа: народните обичаи, народните песни – тях цял пееше със своя сладък, медоточив глас ненадминато хубаво. Мнозина ще пеят научените от него песни и това ще бъде един хубав помен за него. Този весел човек криеше под своята изтънчена външност едно златно сърце. Той беше един истински приятел на демокрацията и в пълния смисъл на думата народен вожд. Един водач, който знаеше своята цена, и когото достойнството не напущаше никога, нещо, което липсва на демагозите и на ония, които се отдават на политическа дейност заради корист и от егоизъм. С каква радост, бих казал любов, той посрещаше селяните, които идваха при него. Аз, който познавах неговите идеи и неговите концепции, мога да кажа, че той е един от ония малцина, които хвърлиха моста на примирението между селяни и граждани и поведоха борба за свобода“. Влюбен в живота, а поради това умееш да печели приятели и съмишленици, преждевременно отишлият си „бай Иван“ не е „вървял само по синура на наслаждението и веселбата“, не е бил пощаден от страданието, но именно то, страданието, е оформило в душата му толкова „благородство и обич към хората, тъй присъщо на много страдалите натури“. И защото народът го обичал, му устроил преди година народно погребение, каквото напълно заслужавал. Без съмнение още много спомени, истории, забавни или скръбни случки, прояви, симпатии и антипатии могат да бъдат привлечени, за да бъде обрисован поне малко по-обективно масово недолюбваният от днешната четяща публика първи съпруг на Лора Каравелова, в чиито представи живее плоският, глупав, невзрачен картоиграч и гуляйджия г-р Иван К. Дренков. Да, двамата са трудно съвместими. Лора е възпитана в семейство, където водеща е ролята на Екатерина Каравелова, усвоила поведението и манталитета на руската дворянска аристокрация. При нея разминаването между публично говорене и лично поведение е повече от очевидно. На малката дъщеря е поверена ролята на светска дама, затова вместо да бъде насочена към университет, тя е изпратена в католически пансион, за да добие съответната шифовка, да бъдат изтръгнати корените на онова „народно“, което не е било закръняло съвсем у нейния баща Петко Каравелов, макар и той да се формира под влиянието на графове и князе, макар и разnochинци.

Д-р Иван К. Дренков, получил, за разлика от Лора, солидно висше образование, носи в наследство здрави български корени, свързани със земята, с родното Боженци, със закрилника Балкан. Свири много добре, както и Лора, но докато тя си донася от Париж партитури с творби на европейски композитори, той се увлича от старинното българско песенно творчество, което интерпретира с вдъхновение и завидно майсторство, както свидетелстват хората, които са го познавали добре. И една кардинална разлика между тях. Д-р Дренков е жизнерадостна, общителна натура, любител на природата, турист, с две думи – човек реалист. Лора, както я виждаме да се саморазкрива в писмата, есеистичните късове, оцелели от нея и от спомените на познатите ѝ, е мечтателна натура, амбивалентна – докато е обхваната от лудешки настроения, може също така леко да се потопи в съзерцание и неясни копнежи. Общото между тях е, че им е съдено да преживеят драматични събития, да изпитат некрасиви чувства, да се потопят в скръб и да загубят – Лора живота си в цъфтяща младост, той – жената, която със сигурност е обичал, майката на сина си Петко Дренков.

Сватбата на Сийка Сиджакова и Ангел Павлов, кмет на Русе през 1910 г. Кумове са Иван Дренков (вляво от младоженците) и Екатерина Каравелова (вдясно). Източник Русчук – Старият Русе; www.facebook.com/StaroRuse